

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Programmas “Skolotājs” apakšprogramma

“Skolotājs logopēds”

VINETA LŪSE

**FONEMĀTISKĀS UZTVERES SEKMĒŠANA VECĀKĀ
PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNIEM AR FONĒTISKI
FONEMĀTISKIEM TRAUCĒJUMIEM IZMANTOJOT
ROTAĻAS**

Diplomdarbs

Darba vadītājs

lektore

Akadēmiskais amats

Mg. paed.

Zinātniskais /
akadēmiskais grāds

Ilze Vilka

Vārds, uzvārds

Paraksts

CĒSIS 2021

Anotācija

Diplomdarba nosaukums: “Fonemātiskās uztveres sekmēšana vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem izmantojot rotaļas .”

Darba autore: Vineta Lūse.

Darba vadītājs: Mg. paed. Ilze Vilka.

Pētījuma mērķis: teorētiski izzināt dažādu autoru atziņas un praktiski pārbaudīt rotaļu izmantošanas iespējas koriģējoši attīstošā darbībā fonemātiskās uztveres sekmēšanai.

Darba autore, diplomdarba izstrādē, izmantojusi gan teorētiskās, gan empīriskās pētījuma metodes.

Darba **teorētiskajā daļā** tiek analizēta un aprakstīta teorētiskā literatūra par vecākā pirmsskolas vecuma bērnu attīstību kopveselumā, kā arī bērnu runas attīstība un tās traucējumi, īpaši akcentējot fonemātiskās uztveres nozīmību bērnu runas attīstībā. Tiek pētītas rotaļu izmantošanas iespējas koriģējoši attīstošajā darbībā fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai.

Pētījuma praktiskajā daļā tiek veikta bērnu skaņu izrunas traucējumu un fonemātiskās uztveres pārbaude kā arī koriģējoši attīstošā darbība fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai, tajā iekļaujot rotaļas, ņemot vērā katra bērna individuālās attīstības īpatnības un skaņu izrunas traucējumu specifiku.

Apkopojot pētījumā iegūtos datus, tiek secināts, ka rotaļu izmantošana koriģējoši attīstošajā darbā sekmē bērnu fonemātisko uztveri.

Darba saturs: 60 lpp, 10 attēli, 7 tabulas, 5 pielikumi. Diplomdarbā izmantoti 52 literatūras un informācijas avoti.

Atslēgas vārdi: runas un valodas attīstība, runas traucējumi, fonemātiskā uztvere, fonētiski fonemātiskie traucējumi, rotaļas.

Abstract

Title of the Diploma Thesis: "Promotion of phonemic perception in older preschool children with phonetic and phonemic disorders through games".

Author of the Thesis: Vineta Lūse.

Supervisor of the Thesis: Mg. paed. Ilze Vilka.

The aim of the research: to theoretically identify the findings of various authors and to practically test the possibilities of the corrective developmental activity aimed at promoting phonemic perception through the use of games.

The author of the Thesis, in the development of the Diploma Thesis, has applied theoretical and empirical research methods alike.

The **theoretical part** of the study analyses and describes the theoretical references on the development of older preschool children adopting a holistic approach, as well as the development of children's speech and its disorders, with particular emphasis on the impact of the importance of phonemic perception in children's speech development. Possibilities of using games in corrective developmental activity for the prevention of phonetic and phonemic disorders are studied.

In the practical part of the research, the examination of children's sound pronunciation disorders and phonemic perception is carried out, as well as corrective developmental activity for the prevention of phonetic and phonemic disorders, including games, taking into account the individual development of each child and the specifics of sound pronunciation disorders.

Summarising the data obtained in the study, it is concluded that the use of games in corrective developmental work promotes children's phonemic perception.

Thesis content: 60 pages, 10 figures, 7 tables, 5 appendices. 52 reference and information sources are used in the Diploma Thesis.

Keywords: speech and language development, speech disorders, phonemic perception, phonetic-phonemic disorders, games.

Saturs

1.	5 – 6 gadus vecu bērnu attīstības raksturojums	8
2.	Fonemātiskās uztveres traucējumu raksturojums izvēlētās problēmas kontekstā.....	17
2.1.	Runas traucējumu veidi.....	17
2.2.	Fonemātiskās uztveres veidošanās un tās traucējumu izpausmes	23
2.3.	Fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanas iespējas rotaļās.....	29
3.	Fonemātiskās uztveres pilnveides koriģējošā darbība	36
3.1.	Pētījumā izmantoto metožu apraksts un pētījumā iekļauto bērnu raksturojums.....	36
3.2.	Koriģējoši attīstošā darbība.....	40
3.3.	Bērnu runas atkārtota izpēte un iegūto rezultātu analīze.....	51
	Nobeigums.....	55
	Izmantotā literatūra	57
	Pielikumi	60

Ievads

Bērns kā lielākais dārgums un brīnums ienāk ģimenē. Vecāki rūpējas par jaundzimušu bērniņu, lolo un saista cerības ar sava bērna nākotni. Viņi vienmēr vēlas, lai bērns būtu labākais pasaulē – gudrs, labestīgs, talantīgs, čakls, fiziski un garīgi vesels. Lai vecāki, vecvecāki, radi, paziņas savas cerības piepildītu, ir divi ļoti nozīmīgi līdzekļi bērnu audzināšanā – darbība un mīļu cilvēku vide. Ikdienā katram bērnam nepieciešams vecāku atbalsts un pasaules izzīnai – paraugs (Špona, 2015, 4). Katra cilvēka personības tapšana un veidošanās notiek dažādu ārēju un iekšēju faktoru ietekmē. Starp tiem noteicošā nozīme ir mērķtiecīgi un humāni virzītai audzināšanai, mācībām. Minētajā attīstības procesā, cilvēkbērns iesaistās dažādās aktivitātēs: sociāli emocionālā, priekšmetiskā, rotaļu, mācību darbībā. Kā spēcīgākais motīvs, kas rosina bērnu darboties visā bērnības laikā, tiek uzskatīta nepieciešamība pēc saskarsmes un aprūpētājiem. Jau ar pirmajiem dzīves mēnešiem bērns atdarina mīmiku, prieku izsaka kustībās, skaņās, skatoties labestīgi noskaņota pieaugušā sejā. Pilnīga un saskanīga dabiska runas vide – atbildes uz jautājumiem – veicina bērna runas un vispusīgu psihisko attīstību (Miltiņa, 2008, 6). V. Rūķe – Draviņa pauž nostāju ka pirmie četri bērna dzīves gadi ir īpaši nozīmīgs brīdis cilvēka valodas veidošanās procesos: “ .. jo tas ir brīdis, kad sāk veidoties bērna pirmā valoda un izpratne par valodas sistēmu kopumā. Šis process ir vienreizējs un neatkārtojams. Vēlāk, uzsākot skolas gaitas, kā arī dzīvē, cilvēkam var rasties iespēja iemācīties klāt vēl kādu jaunu valodu, vai arī vairākas citas valodas, tomēr, tad viņam jau pamatā ir izveidojusies VALODA – ir izveidojies priekšstats par vienas, lielākoties –dzimtās valodas uzbūvi, pieredze par skaņām, to veidošanu, kā arī par to, kā saziņā funkcionē, runātais vai dzirdētais vārds (Rūķe – Draviņa, 1982,74).

Reālās situācijas analīze, kura izveidojusies dotajā laikā pirmsskolas bērnu audzināšanas un apmācības sistēmā, atspoguļoja rezultātus ka krietni pieaudzis to bērnu skaits, kuriem ir novirze runas attīstībā. Starp viņiem lielākā daļa ir 5 – 6 gadu vecuma bērni, kuri normatīvajā laikā nav apguvuši valodas skanisko pusi. Bērni ar pilnvērtīgu intelektu un dzirdi parasti nav gatavi apgūt skolas programmu, tāpēc ka ir nepietiekama fonemātiskā attīstība. Galvenais cēlonis – attīstības procesā nepilnības skaņburtu analīzē un sintēzē (Andrejeva, 2008, 11).

Daraba autore akcentē, ka mūsdienās arvien vairāk pieaug to bērnu skaits, kam ir runas un valodas attīstības traucējumi. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem, klasifikācijā “ Bērni ar speciālām vajadzībām pirmsskolas izglītības iestādē”, bērni ar valodas attīstības traucējumiem ieņem vadošo vietu. Pētot statistikas datus, redzams, ka

skaitļu atšķirība ir pavisam neliela, no kā izriet ka problēmas aktualitāte Latvijā būtiski nemazinās (skatīt 1. attēls).

	2010/11	2017/18	2018/19
Pavisam	4 753	4 756	4 102
no tiem:			
ar valodas attīstības traucējumiem	2 699	2 660	2 455
ar fiziskās attīstības traucējumiem	446	165	123
ar redzes traucējumiem	426	270	186
ar garīgās attīstības traucējumiem	225	221	167
ar dzirdes traucējumiem	62	24	17
ar cita veida traucējumiem	895	1 416	1 154

1.attēls Bērni ar speciālām vajadzībām pirmsskolas izglītības iestādē.
(Centrālās statistikas pārvaldes dati, 2000, 31)

Svarīgi bērna runas traucējumus ir pamanīt laicīgi, lai pēc iespējas ātrāk varētu uzsākt logopēdiski koriģējošo darbību. Autore prāt' kā viena no visefektīvākajām metodēm, fonētiski fonemātisko traucējumu korekcijas darbības veikšanā, ir rotaļu izmantošana. Ar rotaļu palīdzību bērnos raisās interese un motivācija veikt dotos uzdevumus.

Pētījuma objekts: Fonemātiskās uztveres sekmēšana bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem.

Pētījuma priekšmets: Rotaļas fonemātiskās uztveres sekmēšanai.

Pētījuma mērķis: Teorētiski un praktiski izzināt fonemātiskās uztveres sekmēšanas iespējas ar rotaļu palīdzību bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem vecākajā pirmsskolas vecumposmā.

Pētījuma hipotēze: Fonemātiskās uztveres attīstība būs sekmīga, ja:

- bērns ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem aktīvi piedalīsies runas koriģējoši attīstošajā darbībā;
- koriģējoši attīstošajā darbībā tiks izmantotas atbilstošas runas traucējumiem izvēlētas rotaļas .

Pētījuma uzdevumi:

1. Pētīt un analizēt literatūru par fonemātisko uztveri un tās attīstīšanas iespējām vecākajā pirmsskolas vecumposmā.
2. Teorētiski analizēt rotaļas kā korekcijas līdzekli fonētiski fonemātiskajiem traucējumiem.
3. Veikt empīrisko pētījumu fonemātiskās uztveres sekmēšanai.
4. Apkopot un analizēt pētījumā iegūtos datus.

Pētījuma metodes:

1. Teorētiskā: literatūras apkopošana un analīze problēmas skatījumā.
2. Empīriskās:
 - Bērnu pedagoģiskais novērojums;
 - Bērnu runas logopēdiskā izpēte;
 - Pedagoģiskā izmēģinājuma darbība;
 - Pētījuma rezultātu analīze un matemātiskā datu apstrāde.

Pētījuma bāze:

Pētījums notiek Valmieras pilsētas pirmsskolas izglītības iestādē XXX, kurā tika pētīti pieci bērni ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem.

Pētījuma norises laiks: No 2020.gada oktobra līdz 2021.gada martam.

1. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu raksturojums

Piecu līdz sešu gadu vecumā bērns apgūst zināšanas pirmsskolas iestādē. Pirmsskolas izglītības iestāde tiek definēta kā izglītības sistēmas pirmais posms – šajā laikā būtiski bērnam ielikta pamatus, lai veidotos pilnvērtīgi izglītota personība – gudrs, tikumīgs, cilvēks, kas ir zinošs un cilvēciski vērtīborientēts. Svarīgi, bērnam uzsākot skolas gaitas, būtu to sagatavot ne tikai lasīt, rakstīt un rēķināt, bet arī sagatavot to gan fiziskā, emocionālā, kā arī sociālā un intelektuālā jomā. T. Tkačenko apgalvo ka, vecākais pirmsskolas vecums ir ļoti svarīgs posms bērna dzīvē, tas ir laiks, kad bērns tiek sagatavots nākamajam svarīgajam posmam – skolas gaitu uzsākšanai. Tādēļ, 5 – 7 gadīgu bērnu sagatavošanai skolai, pedagogu darbā ir būtiska nozīme. Uzmanība jāpievērš diviem aspektiem: pirmkārt, turpinās mērķtiecīga bērna personības un izzinošo psihisko procesu attīstība, kas veido pamatu tam, cik veiksmīgi bērns spēs apgūt nākotnē mācību programmu, otrkārt, pilnveidojas sākumskolai nepieciešamās prasmes un iemaņas (rakstīšana, lasīšana, matemātiskās prasmes) (Ткаченко,1997,42).

Tāpat kā personības vai izziņas attīstībai arī fiziskajai attīstībai ir liela loma cilvēka psiholoģijas izpratnē, jo visi esam bioloģiskas būtnes un mūsu anatomiski fizioloģiskā attīstība nereti mēdz tieši proporcionāli ietekmēt personības izmaiņas un attīstību (Špona, 2006, 20).

“Fiziskā attīstība- organisma morfoloģisko un funkcionālo īpašību izmainīšanās process tā individuālās attīstības gaitā” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 100).

I. Puškarevs pauž ka organisma fiziskā attīstība sākas ar apaugļošanas un zigotas veidošanas un turpinās līdz fiziskam pilnbriedam, ko sasniedz jaunībā (Puškarevs, 2001, 12). G.Svence akcentē ka 5 – 7 gadus veciem bērniem izteikti novērojama pastiprināta kustību aktivitāte, šajā vecumposmā strauji pilnveidojas to koordinācijas spējas un augšana. Bērni spēj lēkāt uz vienas kājas, veikt dažādas aktivitātes lecot un rāpjoties pa stieņiem. Šī bērnu aktivitāte ir dabiska, tādēļ ieteicams organizēt dažādas kustību aktivitātes, lai šo process noritētu kontrolētāk. Šajā vecumposmā ir ļoti attīstīti bērnu muskuļi, tomēr spēja tos kontrolēt ir salīdzinoši mazāka. Arī sīkā pirkstu muskulatūra vēl ir tikai attīstības stadijā. R.Geske min, ka muskuļu masas daudzums vecākajā pirmsskolas vecumposmā no ķermeņa masas sasniedz 21,7 procentus, strauji attīstās roku un kāju muskuļi. Aptuveni 6 gadu vecumā izkrīt piena zobi, kas 3 – 4 gados izaug par patstāvīgajiem zobiem, šajā laikā tādi kaitīgi ieradumi kā lūpu un vaigu kodīšana, priekšmetu

turēšana mutē var ietekmēt zobu stāvokli – nepareiza sakodiena veidošanos (Geske, 2005, 224).

Vecākajā pirmsskolas vecumposmā pilnveidojas arī bērnu acu un roku koordinācija, kas veido spēju sakoncentrēt bērna skatienu uz smalkām un vienlaikus arī uz vairākām lietām. Turpinās arī acu attīstība. Šajā vecumā zēniem izteiktāk attīstījušies ir lieli muskuļi un viņos vērojama lielāka izturība, savukārt meitenēm ir attīstītāka sīkā pirkstu muskulatūra un viņas ir precīzākas, mierīgākas (Svence, 1999, 27). *Autores I. Hadaņonoka, L. Hadaņonoka akcentē, ka bērniem ar runas traucējumiem ir zināmas grūtības pirkstu sīko kustību izpildē. Bērniem ar runas traucējumiem ir grūtības sasiet kurpju auklas, aizpogāt pogas, sapīt pīnīti* (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014, 41). I. Pučure akcentē, ka vecākajā pirmsskolas vecumā pieaug bērna masa, bērns kļūst stiprāks un arī koordinācija kļūst stabilāka. 5 – 6 gadu vecumā bērns apgūst skriešanu, soļošanu un lēkšanu, taču lēnāk attīstās delnu un pirkstu attīstība (Pučure, 2003, 96). *Autores A. Irbe un S. Lindenberga pauž nostāju ka līdzsvarots fiziskais ķermenis stabilizē bērna uzmanības noturību un rada iekšēju mieru, stabilitāti, kā rezultātā bērns spēj aktīvi domāt pat atrodoties sev neierastākā vidē* (Irbe, Lindenberga, 2014, 176). R. Kaņepēja grāmatā “Ceļa uz skolu” norāda ka milzīga nozīme skolas slodzes izturēšanā ir kaulu un muskuļu sistēmas attīstībai, kas atspoguļo ne tikai bērna fizisko sagatavotību, bet arī emocionālo labsajūtu. Ja bērns ir fiziski attīstīts, viņš vieglāk spēj pieņemt pārmaiņas un labi jūtas vienaudžu kolektīvā, ir emocionāli atsaucīgs. Būtiska nozīme ir bērna prasmei brīvi darboties ar bumbu, rāpties, skriet un lekt, bērnu kustību koordinācijai un kustību veiklībai (Kaņepēja, 2012, 11). J. Smiltiņa apgalvo, ka 5– 6 gadu vecuma bērni ir fiziski aktīvi un tiem ir liela traumu iespējamība, ko var veicināt neattīstīta paškontrolē jo bērniem ir grūtības iztēloties, kādas var būt viņu rīcības sekas. Tādēļ, ir būtiski sporta nodarbībās bērniem izskaidrot drošības noteikumus, kā arī iespējamo traumu rašanās iespējas. Tajā pašā laikā nedrīkst bērnos viest bailes no fiziskām aktivitātēm (Smiltiņa, 2008, 18).

Apkopojot minēto autoru viedokļus par vecākā pirmsskolas vecuma bērnu fizisko attīstību, darba autore secina ka šajā vecumā bērni ir aktīvi un tiem nepieciešama nepārtraukta kustība. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu fiziskā sagatavotība ieņem ļoti būtisku lomu emocionālās labsajūtas, uzmanības noturības kā arī iekšējā miera nostiprināšanā.

Vecākais pirmsskolas vecums ir intensīvs **psihiskās attīstības** posms. Kā viens no priekšnosacījumiem psihiskajā attīstībā pirmsskolas vecuma bērniem, tiek dēvēts rotaļu process. Rotaļu spēlēšana pirmsskolas vecuma bērniem ir viens no psihiskās attīstības aizsākšanās

posmiem. Lomu un sižeta rotaļu laikā bērni izspēlē dažādas lomas, kā arī sāk sekot līdz rotaļu noteikumiem, tādējādi attīstot normu izpratni un paškontroli kā arī apgūst sociālas uzvedības normas. Šajā psihiskās attīstības laikā tiek iezīmēti pamati pārējo attīstības periodu rezultātiem. No kā var secināt ka tieši līdz 7 gadiem ir bērna personības attīstības nozīmīgākais posms. Šo viedokli īpaši aizstāv individuālpsiholoģijas un psihoanalīzes skolas pārstāvji (Svence, 1999, 77). 5 – 6 gadu vecumā strauji aug smadzenes. Šis process zināmā mērā uzskatāms par pamatu tālākai psihiskai attīstībai. Smadzeņu masa 6 – 7 gadu veciem bērniem sasniedz apmēram 80% no pieauguša cilvēka smadzeņu masas, tomēr bērnu intelektuālās spējas sasniedz tikai aptuveni 50% no pieauguša cilvēka intelektuālā līmeņa (Puškarevs, Golubeva, 1999, 25).

D. Lieģeniece, I. Nazarova uzskata ka tieši šajā vecumposmā notiek straujas izmaiņas kā sarežģītas personības rašanās tā psihofizioloģisko funkciju pilnveidošanās procesos. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu psiholoģija atšķiras no septiņgadīgo psiholoģijas, ko svarīgi zināt pedagogam lai veiksmīgi plānotu savu pedagoģisko pieeju un no tās izrietošās audzināšanas, mācīšanas un saskarsmes formas un metodes. Šajā laikā pastiprināti turpina attīstīties iepriekšējo periodu jaunveidojumi (nepieciešamība pēc emocionālās saskarsmes, runa, uzskatāmi tēlainā domāšana). Šo vecumposmu raksturo arī vadošās darbības jaunveidojumi (iekšējā regulācija, tīšie procesi, – tīšā uzmanība, tīšā atmiņa, tīšā iegaumēšana u.c.) kā arī ar tiem saistīto vajadzību un motīvu sfēras attīstība. (Lieģeniece, Nazarova, 1999, 29). A. Špona uzsver ka ar indivīda psihi visas dzīves laikā notiek kvalitatīvās un kvantitatīvās pārmaiņas (Špona, 2001, 22). Vecākais pirmsskolas vecums ir nozīmīgs posms bērna sociālā gatavošanā, intelektuālajā attīstībā un emocionālajā nobriešanā. Ja pieaugušais nerūpesies un nenodrošinās piemērotu šim vecumam intelektuālo un garīgo bāzi, tad nesekmēsies bērna izziņas, saskarsmes, augšanas, stimulācijas u.c. vajadzības. Bērna izaugsmes iespējas var būtiski mazināties. Šis ir laiks, kad svarīgi bērnam veidot izpratni par dažādiem paņēmieniem mācību darbā, pilnveidot runas prasmes un uz dabiskās ziņkāres bāzes virzīt izziņas intereses attīstību, kā arī vēlmi pēc zināšanām. Psihes attīstības īpatnības nosaka attīstības iespējas. Bērna attīstība tiek sekmēta kopveselumā, ja psihes attīstība notiek vadošās darbības ietvaros. Šajā vecumposmā, viens no vadošās darbības veidiem ir rotaļa un tās attīstības gaitā, notiek pārmaiņas psihisko procesu attīstībā, kas sagatavo bērnu jaunam attīstības posmam. pakāpē (Lieģeniece, 1999, 64).

Viens no psiķes attīstības pirmsākumiem ir bērna darbība. Bērna vadošā darbība rada svarīgākās izmaiņas psihiskās izziņas kā arī personības veidošanās procesos. Ja bērnam netiks dota iespēja patstāvīgi veikt konkrētas darbības, tam radīsies grūtības dažādu iemaņu veidošanā kā arī mazināsies spēja iekļauties noteiktās aktivitātēs. Ar katru gadu pieaugot, bērns aapgūst ar vien jaunus darbības veidus. Darbību daudzveidība spēj atšķirīgi ietekmēt bērna psihisko attīstību. (Эльконин, 2004). I. Puškarevs atsaucoties uz Ļ. Vigotska vēstījumu skaidro ka atsevišķos laika posmos bērna psihiskās attīstības temps ir atšķirīgs. Šis autora apgalvojums attiecas gan uz atsevišķām psiķes funkcijām, gan uz psihisko attīstību kopumā. Katrā bērna attīstības posmā ir novērojamas iamaņas tā personības attīstībā. Autors Ļ. Vigotskis secinājis, ka katrā attīstības stadijā straujāk attīstās kāda dominējoša psiķes funkcija (Puškarevs, 2001, 38). A. Vorobjovs akcentē D. Eļķoņina pausto nostāju ka pirmsskolas vecuma vadošo darbību apgūšanas un izpildes process nosaka bērnu psihisko attīstību. Pirmsskolas vecumā lomu spēle tiek uzskatīta kā vadošais darbības veids. Spēles procesā bērnam tiek sniegta iespēja apspēlēt cilvēku savstarpējās attiecības, saskarsmes paņēmienu, kopdarbības paņēmienu u.c. Rezultātā bērnam līdz 6 gadu vecumam jāizveidojas savam pašvērtējumam lomu un sociālo attiecību sistēmā, t. i. „sociālais “Es” (Vorobjovs, 1996, 268).

Izvērtējot minēto autoru atziņas, darba autore secina ka psihiskai attīstībai ir visnotaļ liela nozīme cilvēka dzīvē. Katrā bērna vecumposmā tās attīstības temps ir krasī atšķirīgs. Autore piekrīt D. Lieģenieces (1999) apgalvojumam ka rotaļas ieņem būtisku lomu psihisko procesu attīstībā, jo rotaļu laikā bērnam aktīvi darbojoties, notiek pārmaiņas bērna izziņas, jūtu un gribas attīstībā kas palīdz bērnam labāk sagatavoties pārejai jaunā attīstības pakāpē.

Neatņemama loma cilvēka attīstībā ir arī uztverei. **“Uztvere** ir priekšmetu vai parādību atspoģuļojums kopumā, kas rodas šo priekšmetu vai parādību iedarbības laikā uz sajūtu orgāniem; uztvere un sajūtas ir vienoti jutekliskās izziņas posmi, kas nesaraujami saistīti, bet tajā pašā laikā ir atšķirīgi: ar sajūtu palīdzību tiek iegūtas zināšanas par priekšmeta īpašībām, bet uztveres rezultātā tiek iegūts vienots priekšmeta tēls.” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 343). A. Vorobjovs akcentē ka uztveres likumsakarību veidošanos nosaka kā psiholoģiskie, tā arī fizioloģiskie mehānismi. Pie psiholoģiskajiem mehānismiem pieder ievirzes, vajadzības, interese, zināšanas utt. Fizioloģiskie mehānismi ir dažādas kustības un visu ķermeņa muskuļu piepūle, acu sasprindzinājums un citas darbības, kas paliek atmiņā un atkārtotā šo pašu objektu uztverē kalpo kā uztveramo priekšmetu “etalons” (Vorobjovs, 1996, 67). G. Svence (1999) norāda ka bērns uztveres tēlā redz tieši to, kas viņam būtisks.

Bērnos veidojās prasme atšķirt lietu kopsakarības – atpazīt situācijas un lietas pēc to raksturīgākajām pazīmēm. Jo vecāks bērns, jo sekmīgāk viņš spēj izšķirt informatīvās pazīmes uztveramajam priekšmetam un abstrahēt tās no nebūtiskajām. Bērns mācās saskatīt dažādu priekšmetu kopīgās un atšķirīgās īpašības. Vispirms salīdzina pēc dotajiem paraugiem, kuri sākumā ir ikdienā sastopami priekšmeti (bumba, jumts u. c.). Bērniem grūtības var radīt tas, ka saplūst kopā priekšmeta saturs un forma, viņi nevar atcerēties, ka tas ir, piemēram, trīsstūris, tādēļ saka – jumtiņš. Sešu gadu vecumā bērni jau izšķir formas, piemēram, aplis – līdzīgs ritenim, cilindrs – līdzīgs glāzei. Arī telpas uztveres attīstībai G. Svence piešķir svarīgu nozīmi. Sākotnēji sensoriem priekšstatiem telpas uztveres attīstībā ir būtiska nozīme – iespējām aptaustīt un redzēt. Vēlāk – vārdiskajam ietērpam (tur, te, tuvu, tālu), priekšmeta novietojuma izpratnei – attāluma, izmēra un virziena izpratnei (guļus, stāvus), kā arī telpisko attiecību izpratnei (pa labi, pa kreisi, vidū, aizmugurē). Uztveres attīstīšanā palīdz ilustrāciju skatīšanās un apguve. Pirmsskolas vecumā attīstās arī **laika uztvere**, kas ataino parādību ilgumu, ātrumu un secību. Laiks un jēdzieni kas to apzīmē, bērnam ir neizprotami tādēļ, ka ir abstrakti, līdz brīdim, kamēr bērns nespēj savienot vārda abstrakto nozīmi ar uztveres tēlu par kādu noteiktu laika izpausmi. Pamazām bērnos sāk veidoties izpratne par laiku – ko nozīmē “sākumā”, “vēlāk”, “agrāk” u. tml. (Svence, 1999, 81). V. Skujiņa uztveri raksturo kā psihisku izziņas procesu, kas izpaužas kā tiešs īstenības priekšmetu, parādību un notikumu atspoguļojums apziņā, ko izprast un pazīt palīdz tādas maņas kā redze, dzirde un tauste. Mācību procesā būtisku lomu ieņem visi uztveres veidi: redze, dzirde un arī taustes uztvere (Skujiņa, 2000, 181). D. Lieģeniece un A. Nazarova apgalvo ka uztveres procesa attīstība iet roku rokā ar citiem personības psihiskiem procesiem. Vesels bērns spēj saredzēt apkārtnes priekšmetus, noteikt to īpašības un spēj sadzirdēt, saprast valodu un citas skaņas, kas nebūt neliecina par to ka sajūtu orgāni un uztvere spēj attīstīties paši no sevis. Pētījumi ir pierādījuši, ka veltot bērniem pienācīgu uzmanību, tie spēj sasniegt augstu uztveres līmeni (Lieģeniece, Nazarova, 1999, 14). Diplomdarba autore secina ka vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ļoti svarīgi ir prast orientēties laikā, tātad, jābūt attīstītai laika uztverei. Tā palīdz bērnam sekmīgi plānot savu laiku, dienas režīmu kā arī kļūt patstāvīgākiem.

“**Uzmanība** ir cilvēka patvaļīga (tīša) vai nepatvaļīga (netīša) virzība un koncentrēšanās uz ārējās vai iekšējās (psihiskās vai fiziskās) pasaules atspoguļošanu; uzmanība ir visu psihisko izziņas procesu pamats” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 340).

Arī citi autori ir vērsuši uzmanību šī termina izpētei. A. Vorobjovs pauž pārliecību ka uzmanība nosacīti iedalāma trīs veidos: tīšā, netīšā un pēctīšā. Sakarā ar to, ka netīšo uzmanību izraisa kairinātāja īpatnības, bet ne personība psihiskie stāvokļi, tā nav noturīga. Šeit cilvēks neizmanto savu gribasspēku, lai noturētu priekšmetu savas apziņas redzeslokā – uzmanība it kā pati no sevis pievēršas priekšmetam, pateicoties īpatnībām, kas piemīt šim priekšmetam. Īpatnību, kas šo priekšmetu izceļ uz citu priekšmetu fona ir daudz, tādēļ šis nav sevišķi efektīvs uzmanības veids izziņas procesā, jo, ja kairinātāja iespējas pievērst uzmanību ir izsmeltas, tās tiek pārnestas uz citu priekšmetu. Tīšo uzmanību galvenokārt izsauc personības psihiskais stāvoklis (nepieciešamība izziņāt priekšmetu par kuru radusies interese). Personības vajadzības un ievirzes veido psihiskā stāvokļa pamatu. Tīšā uzmanība tiek saglabāta ar gribas piepūli, ko izsauc izvirzītais mērķis. Pēctīšās uzmanības veids tiek traktēta kā visefektīvākais. Par pēctīšo uzmanību sauc uzmanību, ko izsauc interese, kas radusies darba procesā. Šajā gadījumā interese ļauj fokusēties uz priekšmetu, tā it kā “izspiežot” cilvēka gribu. Šis efektīvais uzmanības veids ļauj bez īpašas psihiskas piepūles sasniegt darbības mērķi. (Vorobjovs, 1996, 49). M. Mjannama un I. Marats skaidro, ka 5 gadu vecumā bērniem uzmanības apjoms palielinās, bet bērns nespēj ilgstoši koncentrēties. Tomēr 6 gadus vecs bērns ir spējīgs savās darbībās koncentrēt uzmanību vismaz 20 – 30 minūtes (Мяннамаа, Маратс, 2009). G. Svence akcentē ka bērni pievērš uzmanību un tos pavada emocionāls pārdzīvojums par tiem objektiem, kas šķiet pievilcīgi. Bērna interese par uztveres objektu būs tik ilgi, kamēr tas koncentrēsies. Šajā vecumā iekšējie nosacījumi uzmanību izraisa reti, Tādēļ, var piekrist apgalvojumam ka pirmsskolas vecumā uzmanība lielākoties ir netīša. Tomēr, jāatzīmē ka būtiska nepieciešamība uzsākot mācības skolā ir pāreja no netīšās uzmanības uz tīšo. Uzmanība ir atkarīga no CNS darbības īpatnībām, kā arī no emocionālā un fiziskā stāvokļa. Uzmanība ir cieši saistīta ar prasmēm sevi kontrolēt un gribas kvalitāti, kā arī ar iemaņām socializācijas procesā (Svence, 1999, 87). Diplomdarba autore secina ka uzmanību nepieciešams nemītīgi attīstīt un vingrināt. Tas jādara jau no agras bērnības, par ko atbildīgs, autores prāt' ir pieaugušais.

Turpinot bērna izpēti veselumā, aplūkosim, kāda loma bērna attīstībā ir atmiņai.

“**Atmiņa** ir psihisks process, kurā cilvēks iegaumē, saglabā atmiņā, reproducē un aizmirst domas, tēlus, kustības, t.i., pieredzi; ar atmiņas palīdzību cilvēks uzkrāj zināšanas un var tās izmantot pēc vajadzības; atmiņu pētī psihofizika, fizioloģija, bioķīmija un citas zinātņu nozares; atmiņas funkcijas ir iegaumēšana, saglabāšana, reproducēšana un aizmiršana; atmiņu

iedala pēc informācijas saglabāšanas ilguma: acumirkļīgā atmiņa, īslaicīgā, ilglaicīgā, operatīvā atmiņa; pēc cilvēka fiziskās un psihiskās aktivitātes iegaumējot: tēlainā atmiņa, vārdiski (verbāli) loģiskā atmiņa, kustību (motorā) atmiņa, emocionālā atmiņa; pēc mērķtiecīguma iegaumēšanas procesā: tīšā atmiņa, netīšā atmiņa, fona atmiņa” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 42). A.Vorobjovs pauž nostāju ka atmiņa cilvēka dzīvē ieņem ne mazvarīgu lomu, jo cilvēks ar atmiņas palīdzību uzkrātās zināšanas var izmantot pēc vajadzības. Autors min ka atmiņu no neizmantojamām, t. i., nevajadzīgām zināšanām “attīrīt” palīdz aizmirstšana, līdz ar to tiek atbrīvota vieta jaunām zināšanām. Tātad atmiņa ir psihisks izziņas process, kurā cilvēks reproducē, iegaumē, un aizmirst tēlus, domas, kustības, t. i. pieredzi. Atmiņa saista cilvēka pagātņi, tagadni un nākotni. (Vorobjovs, 1996, 75). Autore Dz. Meikšāne skaidro ka atmiņa ieņem būtisku lomu visos sabiedrības attīstības posmos, tomēr tās uzdevumi ir atšķirīgi. Atmiņa ir zināšanu uzkrāšanas pamats. Ja cilvēkam zustu spēja savā apziņā, atmiņā uzglabāt un vēlāk arī pielietot informāciju, tad mācīšanās vispār zaudētu jēgu. (Meikšāne, 1998, 133). V. Hibnere apgalvo ka atmiņa ir izziņas process, kas ietver sevī agrāk uztvertā, pārdzīvotā un darītā tēla iegaumēšanu. Atmiņa tāpat kā uzmanība attīstās no netīšās uz tīšo. Šajā vecumā lielāka nozīme ir redzes atmiņai. (Hibnere, 1998, 84). G. Svence apgalvo ka šajā periodā bērniem ir izteiktāka pazīšana, nevis reproducēšana. Bērni sākumā iegaumē ritmu, nevis saturu, tāpēc pat neizprotot vārdu nozīmes bērni var skandināt tekstus. Iegaumēšanas metodiku var balstīt uz spēļu un rotaļu elementiem. Bērni labāk atcerēsies to, kas raisījis ar emocijas un interesi, jo šajā vecumposmā vēl nav izteikta tīšā iegaumēšana. Tikai vēlākajā periodā, 6 –7 gados notiek pāreja uz tīšo iegaumēšanu, kad bērni ar gribasspēku spēj izvirzīt sev mērķi un piespiest sevi iegaumēt. Pirmsskolas vecuma bērni kā tīšās iegaumēšanas stratēģiju galvenokārt izmanto atkārtošānu, spēj atrast līdzīgo vai atšķirīgo. Pirmsskolas periodā bērniem notiek arī atmiņas veidu attīstība – verbālās, kustību un tēlainās atmiņas attīstība. Liela nozīme pirmsskolas vecuma bērniem ir arī kustības atmiņas attīstībai – braukšanai ar riteni, staigāšanai pa līdzsvara balķi, pašapkalpošanās kustībām, kā arī darbībām, kas veicina sīko pirkstu muskulatūru – rakstīšanai, griešanai, līmēšanai. Šo kustību attīstīšanai ir liela nozīme bērna sagatavošanai skolai (Svence, 1999, 81). Darba autore secina ka atmiņas procesam ir ļoti nozīmīga loma cilvēka dzīvē, tā saista cilvēka pagātņi ar tagadni un nākotni. Darba autore piekrīt arī G. Svences (1999) teiktajam, ka bērniem iegaumēšana noris veiksmīgāk ja pielietoti tiek rotaļu un spēļu elementi.

Ne mazāk svarīgu lomu cilvēka attīstībā ieņem process ko sauc par domāšanu.

“**Domāšana** cilvēka objektīvās īstenības izziņas augstākā pakāpe, kas ļauj iegūt zināšanas arī par tādiem reālās pasaules objektiem, to īpašībām un attiecībām, ko nevar uztvert tieši ar jutekļu palīdzību; domāšana ir psihisks izziņas process, kurā ar runas palīdzību notiek vispārināta un netīša īstenības atspoguļošana” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 84). V. Golubina apgalvo ka pedagogam svarīgi ir zināt, ka domāšana un tās attīstība ir cieši saistīta ar visiem psihiskiem procesiem un jebkura novirze no psihiskās darbības jomas izraisa novirzi arī domāšanā (Golubina, 2007, 17). G.Svence uzsver ka jau 4 gadu vecumā bērni saprot ka lietu īpašībās var slēpties parādību cēloņi. “Kāpēcīšu” vecumā uzdotie jautājumi liecina par to ka šajā vecumā bērni intensīvi meklē cēloņsakarības. Šajā vecumā attīstās tādi domāšanas veidi kā uzskatāmi konkrētā, uzskatāmi tēlainā un verbāli loģiskā domāšana. Pieredzes, kļūdu un mēģinājumu rezultātā pamazām attīstās loģiskā domāšana. Bērībā kā vislabāk attīstītais izziņas process tiek vērtēts iztēle, tādēļ, pirmsskolas vecuma bērniem raksturīga ir tēlainā un uzskatāmi konkrētā domāšana. Iztēle saistās ar priekšstatu, tēlu un asociāciju procesiem. Tai ir nozīme abstraktās domāšanas sagatavošanā. Bērniem izteikti raksturīga ir fantazēšana, kas tiek saistīta ar iztēli un tēlaino domāšanu. Bērns kā aizsargmehānismu var izmantot fantazēšanu lai informāciju, kas ir traumējoša tas novirza uz fantāziju un tādējādi samazināt tās iedarbību uz psihi. Jo mazāks bērns jo vairāk domāšanā viņš vadās pēc fantāzijām un iztēles. Reizēm bērni var neatšķirt realitāti no fantāzijas, kā rezultātā pieaugušajiem var rasties iespaids ka bērns melo (Svence, 1999, 84). Bērna valodas veidošanās notiek līdztekus domāšanas attīstībai. Vispilgtāk šis process izpaužas, bērnam darbojoties rotaļā. Tieši rotaļa pamudina bērnu likt lietā savas garīgās spējas. Viņam tās jāizmanto jau pašā sākumā, gan organizējot rotaļu, gan sadalot lomas, kā arī izraugoties vajadzīgos priekšmetus lai izdotos realizēt rotaļas sižetu. Ļoti svarīgi, lai skolotāja un citi pieaugušie, kas ir bērna tuvumā, vērotu viņu rotaļas gaitā, palīdzētu pareizi risināt sižetu (Holeciova, 1967, 49). Darba autore piekrīt G. Svences (1999) atziņai, ka bērns daudz labāk izprot to, ko redz. Bērni uzdoto spēš risināt veiksmīgāk, ja kā vizuāls atbalsts tiks doti attēli. Diplomdarba autore savas pedagoģiskās darbības laikā nozīmīgu lomu cilvēka dzīvē saskatījusi arī iztēles procesam.

“**Iztēle** ir psihisks process, kura izpausme ir jaunu tēlu rašanās, radoši pārveidojot uztverto, priekšstatīto” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 146). S. Liepiņa apgalvo ka tēli, kas bērnam radušies sajūtās, uztverē, nostiprinoties atmiņas priekšstatos veido iztēli, turklāt, no šiem rašanās veidiem iedala tīšo un netīšo iztēli (Liepiņa, 2008, 229). Pēc autore V. Hibneres domām, iztēle tiek traktēta kā viena no bērna radošās darbības visbūtiskākajiem izziņas procesiem.

Balstoties uz iepriekšējās pieredzes bāzes, iztēles procesa gaitā apziņā tiek radīti jauni tēli. Iztēle iet roku rokā ar radošo domāšanu, un, tāpat kā domāšana, tā palīdz priekšstatīt turpmāko. Iztēle tāpat kā domāšana, darbojas brīžos, kad nepieciešams rast jaunu risinājumu (Hibnere, 1998, 75). A.Vorobjovs apgalvo ka iztēle gluži kā domāšana ir process, kurš rodas tikai problēmsituāciju gadījumā. Tomēr atšķirībā no domāšanas, šis process sākās situācijās kur ir daudz nenoteiktības. Iztēle nereti apsteidz domāšanas procesu. Tēla veidošanā iztēle var aiziet ļoti tālu no realitātes, un te domāšana veic iztēles “cenzora”, “kritiķa” lomu (Vorobjovs, 1996, 75).

Darba autore secina ka bērna attīstības procesā liela uzmanība jāvērs bērna individualitātei, vērsot uzmanību tā spējām, interesei un vēlmēm, Ļoti nozīmīgu lomu bērna attīstības procesos ieņem tieši pieaugušie – vecāki un skolotāji, kas ir kā balsts, virzītāji jaunā censonā panākumos.

Turpmākajā nodaļā darba autore raksturo runas traucējumu veidus.

2. Fonemātiskās uztveres traucējumu raksturojums izvēlētās problēmas kontekstā

2.1. Runas traucējumu veidi

Svarīgākais priekšnoteikums produktīvai valodas un runas apguvei ir pozitīva saskarsme ar pieaugušo un citiem bērniem – emocionālā gaisotne, kā arī pieaugušā vēlme komunicēt ar bērnu. Bērna vēlēšanās vai nevēlēšanās izziņāt ir atkarīga no tā kā pieaugušais atbildēs uz bērna jautājumiem. Tādēļ autores D. Lieģeniece un I. Nazarova apgalvo, ka vecākajā pirmsskolas vecumposmā bērna valoda ir jāpilnveido izmantojot visdažādākos valodas veicināšanas paņēmienus, kā piemēram – lasīšanu, stāstīšanu, atbilžu sniegšanu uz jautājumiem, klausīšanos, jautājumu uzdošanu, spēles valodas attīstīšanai (Lieģeniece, Nazarova, 1999, 45). D. Markus skaidro, ka bērna runas attīstība aizsākas brīdī, kad ar viņu notiek emocionāla sazināšanās, bērns reaģē uz mīlīgu pieaugušā runāšanu, kā atbildi sniedzot dažādas izdvestas skaņas. Bērns mācīšanās domāt notiek mācoties runāt, tomēr viņš tāpat arī pilnveido savu runu, mācoties domāt (Markus, 2007, 25).

Autores D. Lieģeniece un I. Nazarova skaidro, ka bērna runa attīstās ciešā mijiedarbībā ar dzimto valodu, tās laikā bērna valodas apguves prasmes tiek izmantotas kā līdzeklis apkārtējās pasaules izziņai, tas ir mūsu senču uzkrātās pieredzes apguves process, kurā valoda kļūst par sevis iepazīšanas un pašregulācijas līdzekli, cilvēku saskarsmes mijiedarbības līdzekli (Lieģeniece, Nazarova, 1999, 31).

R. Levina uzsver, ka runas attīstības traucējumi kavē izziņas procesa veiksmīgu attīstību kā arī apgrūtina saskarsmi ar apkārtējiem cilvēkiem. Runas traucējumi bērniem ierobežo priekšstatu, jēdzienu, vērtību veidošanos, apgrūtina lasīšanas un rakstīšanas apgūšanu. Nereti runas traucējumi rada rakstura izmaiņas – noslēgtību, nedrošību par sevi, negativitāti, kas reizēm pastiprina nepilnvērtīgas runas attīstību, tā savukārt ietekmē bērna psihi veidošanos (Левина, 1967,1). M. Kreicberga apgalvo ka par runas traucējumiem runā jau sākot ar kāda vārda komponenta nepareizu izrunu un beidzot - ar nedzirdīgumu. Runas traucējumi lielākoties nav slimīgs process (Kreicberga, 1975, 2).

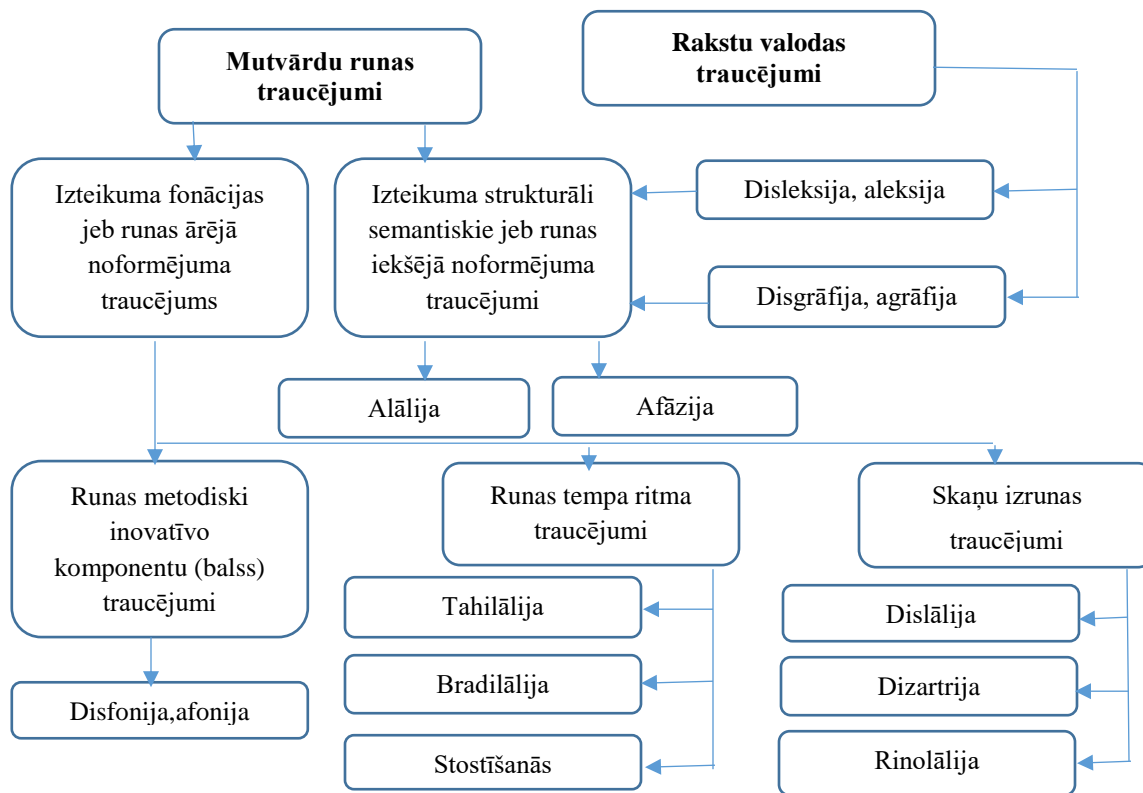
Runas traucējumi logopēdijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā tiek skaidroti kā, “runas attīstības novirzes ar dažādu etioloģiju, patoģenēzi, smaguma pakāpi. Ja ir runas traucējumi, parādās neatbilstība runas ontoģenēzei, attīstības tempam; ir novirze no runas vidē pieņemtajām normām, kas izpaužas kā daļēji vai pilnīgi skaņu izrunas, balss, tempa un ritma u.c. traucējumi” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 288).

Jebkurš logopēds, sastopot bērnu ar runas traucējumiem pirmo reizi, vēlas arī sastapt bērna vecākus, lai noskaidrotu bērna attīstības gaitu kopš tā ieņemšanas brīža. Logopēdam ir svarīgi noskaidrot valodas traucējumu cēloņus.

Tie var būt ļoti dažādi:

- Māmiņas veselības stāvoklis grūtniecības laikā: toksikozes, vīrusu infekcijas, rēzus faktora iedarbība, traumas, psihiski pārdzīvojumi, nelabvēlīgas vides ietekme, pastiprināta medikamentu lietošana (liels daudzums antibiotiku var izraisīt bērna vājdzirdību vai kurlumu utt.).
- Nabassaites apvīšanās ap kaklu un līdz ar to asinsizplūdumi vai skābekļa trūkums smadzenēs. Dzemdību traumas.
- Paša bērna dažādas slimības: blakusdobumu un deguna dobuma iekaisums, izaugumi deguna ejās un blakusdobumos – aizdegunes mandeļu iekaisums, polipi; balsenes un ausu slimības; vidusauss iekaisums; infekcijas slimības; dažāda veida saindēšanās. Bieži ir gadījumi kad bērnam zemmēles saitīte ir pieaugusi līdz pat zobiņiem. Bērns var nespēt runāt līdz 4 gadu vecumam, ja šis traucējums netiek laicīgi konstatēts un novērsts.
- Traucējumi centrālajā nervu sistēmā vai perifērajā nervu sistēmā, galvas traumas pirmsskolas vecumā.
- Iedzimtās slimības; garīgās attīstības atpalcība, psihiskās aiztures; funkcionālie traucējumi, arī tādi traucējumi, kas radušies, bērnam atdarinot vecākus.
- Traucējumi emocionālajā izziņas jomā.
- Sociāli nelabvēlīga vide. (Tūbele, 2020, Lekciju materiāli kursā “Logopēdija sākumskolā”; Vīgante, 1999, 33 – 34).

Latvijā logopēdiskā darba organizācijā un īstenošanā vērā tiek ņemtas gan runas traucējumu pedagoģiskā (pedagoģiski psiholoģiskā) klasifikācija (skatīt 2. tabula), gan klīniskā(klīniski pedagoģiskā) klasifikācija(skatīt 2. attēls).

3. attēls Runas traucējumu klīniskā (klīniski pedagoģiskā) klasifikācija

(Miltiņa, 2005, 21)

2.attēlā minētajā klasifikācijā vadošā loma ir ierādīta psiholingvistiskajiem kritērijiem, kurā noteicošā vieta ir ierādīta runas traucējumu veidiem:

1. Mutvārdu runas traucējumi:

1.1.izteikuma fonācijas jeb ārējā noformējuma,

1.2.izteikuma strukturāli semantiskie jeb iekšējā noformējuma traucējumi

1. Rakstu valodas traucējumi:

2.1. **Disleksija** (aleksija) – daļējs vai pilnīgs specifisks lasīšanas traucējums

2.2. **Disgrāfija** (agrāfija) – daļējs vai pilnīgs rakstu valodas traucējums

Precizētāja lomu šajā klasifikācijā izpilda klīniskie kritēriji, kas atklāj runas traucējumu izpausmes, ko nosaka patoloģiskas izmaiņas runas aparāta anatomiski fizioloģiskajā sistēmā.

Diplomdarbā tiek aplūkoti un raksturoti fonētiski fonemātiskie runas traucējumi pamatojoties uz pedagoģiski psiholoģisko klasifikāciju.

1. tabula Runas traucējumu pedagoģiskā (pedagoģiski psiholoģiskā)

klasifikācija (Miltiņa, 2005, 23)

Sazināšanās līdzekļu traucējumi	Sazināšanās līdzekļu pielietojuma traucējumi
<u>Runas fonētiski fonemātiskie traucējumi</u> – dzimtās valodas fonemātiskās sistēmas traucējums bērniem, kas rodas kā fonēmu uztveres un izrunas grūtību izpausmes.	<u>Stostīšanās</u> kā runas pamatfunkcijas – komunikācijas traucējums, pastāvot izveidotiem sazināšanās līdzekļiem.
Runas vispārējā neattīstība, latviešu valodā pieņemtais apzīmējums – <u>valodas sistēmas nepietiekama attīstība.</u>	

Vecākajā pirmsskolas vecumposmā paredzēts ka bērni ir apguvuši visas skaņas, tomēr ir bērni, kam sociālo, individuālo, vai patoloģisko attīstības īpatnību dēļ ir radušies skaņu izrunas traucējumi.

I. Miltiņa skaidro ka termins – skaņu izrunas traucējums – ir ļoti plašs. Tajā ietilpst gan skaņu zudumi, gan izrunas kropļojumi, kā arī skaņu jaukšana un aizstāšana (Miltiņa, 2005, 49). Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīcā **skaņu izrunas traucējumi** tiek skaidroti kā: “*dislālija*; skaņu izrunas fonētiskie un fonētiski fonemātiskie traucējumi – skaņu izrunas traucējums, esot pilnīgai anatomiskajai dzirdei un saglabātai runas aparāta inervācijai” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 307).

Pie skaņu izrunas traucējumiem nav pieskaitāmas tādas izrunas īpatnības, kuras nosaka:

- Dialekts, kas tiek skaidrots kā valodas paveids, ko lieto plašākā novadā. Piemēram, augšzemniekiem dialektā divskaņi [ie], [uo] pārvērtušies par [ī], [ū]:diena- dīna, ota- ūta;
- Nepilnīgi apgūta valoda, kuru raksturo dzimtās valodas skaņu izrunas savdabību pārnese uz svešvalodu. Runā tā mēdz izpausties “ārzemnieciskā” akcentā;
- Bērna runas vecumīpatnības, kuru cēlonis ir runas aparāta funkcionālais mazbriedums. Šī fizioloģiskā nepietiekamība bez speciālas palīdzības zūd ar gadiem.

Minētos traucējumus aktivizē:

- artikulācijas aparāta uzbūves anatomiski fizioloģiskā patoloģija,
- bioloģiskās dzirdes pazemināšanās,
- artikulācijas aparāta ierobežota funkcionēšana vai tā mazkustīgums,

- fonemātiskās uztveres mazattīstība,
- nepietiekama uzmanības pievēršana bērna runai (Miltiņa, 2005,32).

Dislālija (skaņu izrunas traucējumi) tiek iedalīta divās kategorijās: **Organiskā dislālija un funkcionālā dislālija.**

Organiskā dislālija visbiežāk saistīta ar artikulācijas aparāta anomālu attīstību. Minētie traucējumi var rasties grūtniecības laikā, pirmajā trimestrī, kad veidojas sejas skeleta daļas. Minētās organiskās izmaiņas var papildināt bērna paradums turēt īkšķi mutē, sejas traumas un apdegumi. Organisko dislāliju var veicināt dažādas zobu un žokļa anatomiski fizioloģiskās patoloģijas. Zobu iztrūkums var veicināt starpzobu izrunu. Arī nepareizs sakodiens rodas žokļu uzbūves anatomiski fizioloģisko anomāliju dēļ.

Mēles fizioloģisko patoloģiju pazīmes visbiežāk tiek novērotas bērniem, kam ir fiziskās attīstības kā arī intelekta attīstības traucējumi. Mēle var būt maza vai izteikti liela, gara un šaura. Īsa mēles saītīte traucē ieņemt pareizo mēles pozīciju skaņu [r], [l] artikulācijā. Kā aukslēju anomālija tiek minētas augstas cietās aukslējas. Tās traucē priekšējo mēleņu, it īpaši [r] izrunu, jo mēles galam ir grūtības sasniegt aukslēju augsto velvi. Savukārt zemas aukslējas kavē mutes dobumam veikt rezonatora funkcijas. Aukslēju – mīksto, cieto – šķeltņu gadījumos – rodas nazāla skaņu izruna. Pie lūpu anatomiski fizioloģiskajām patoloģijām uzskatāmi gadījumi kad lūpas var būt izteikti biezas, plānas; augšlūpa maza, saīsināta, bet apakšlūpa liela, atkārusies. Lūpu šķeltnes neļauj tām pilnībā slēgties (Miltiņa, 2005, 54).

Iepriekš minēto patoloģiju rezultātā var rasties dažādu skaņu kropļojumi, kas mēdz izpausties kā skaņu izrunāšana liekot mēli starp zobiem, skaņu izrunāšana caur degunu, ko dēvē par nazālu skaņu izrunu vai skaņas veidošanos kaklā.

Logopēdijā skaņu izrunas traucējumus pieņemts sasaistīt ar klīnisko skatījumu. Kropļotai skaņu izrunai tiek lietoti specifiski apzīmējumi: *sigmatisms* – [s], [z], [c], [dz], [š], [ž], [č], [dž] izrunas traucējumi; *rotacisms* – [r] izrunas traucējumi; *lambdacisms* – [l], [l̥] izrunas traucējumi; *kapacisms* – [k], [k̥] izrunas traucējumi; *gammacisms* – [g], [g̥] izrunas traucējumi; *hiticisms* – [h] izrunas traucējumi; *jotacisms* – [j] izrunas traucējumi; *tetisms* – [t] izrunas traucējumi (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 307).

Funkcionālā dislālija ir skaņu izrunas traucējumi, ko izraisa funkcionālas neirodinamiskas nepilnības runas analizatoru darbā. Šajā gadījumā bērna fiziskā dzirde atbilst normai un artikulācijas orgānu uzbūvē organisku fizioloģisku patoloģiju nav, tomēr pastāv runas dzirdes un

runas kustību analizatoru darbības mazspēja.

Skaņu izrunas fonētiski fonemātisko traucējumu izpausmes aplūkojuši vairāki autori – J.Lūse, I. Miltiņa, S. Tūbele un G. Grinšpuna (Гриншпун). Skaņu izrunas *fonētiski fonemātiskie* traucējumi izpaužas kā skaņu **jaukšana** (saule = taule), t. i., reizēm skaņu izrunā pareizi, reizēm to jauc ar citu (ir nestabils skaņas runas kustību vai runas dzirdes tēls); skaņu **aizstāšana** ar citu skaņu, kas var izpausties daudzveidīgi; runas traucējumu klīniskajā klasifikācijā skaņu jaukšanai un aizstāšanai lieto specifiskus terminus: *parasigmatisms, pararotacisms, paralambdacisms, parakapacisms, paragammacisms, parahiticisms, parajotacisms, paratetisms* (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 307), (Гриншпун, 1997, 66 – 72) .

Skaņu jaukšanu/aizstāšanu raksturo kā skaņu izrunas traucējumu, kad bērns kādas skaņas vietā vienmēr izrunā citu skaņu (piem., *māja = tāja*); skaņu aizstāšana tiek traktēts kā fonēmu sistēmas apguves procesa nepietiekamas attīstības rezultāts. Parasti šis proces bērniem pilnīgi beidzas 4 – 5 gados, kad visas runas skaņas bērni atšķir pēc dzirdes un pareizi izrunā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 306), (Гриншпун, 1997, 86 – 131) .

Minēto traucējumu izcelsme visbiežāk saistīta ar bērna fizisko novājinātību. Tā kā organisms funkcionē kā vienots veselums, tad fiziskā mazspēja tieši ietekmē kā uztveri, atmiņu, iztēli un domāšanu, tā arī runas attīstību. Vispārīgais ķermenisko kustību mazbriedums spilgti izpaužas artikulācijas orgānu, pirkstu sīko kustību izpildes un diferencēšanas nevarībā.

Atdarināšanai nepietiekama runas vide un izrunas kļūdu nelabošana veicina funkcionālās displālijas veidošanos (Freizers, 2003, 21) .

- **Runas fonemātiskie traucējumi** izpaužas kā balsīgo, nebalsīgo līdzskaņu; garo, īso patskaņu izlaidumi, jaukšana vai aizstāšana rakstrunā un/ vai lasīšanā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2000, 103).
- **Valodas sistēmas nepietiekama attīstība** ietver sevī sarežģītus runas attīstības traucējumus, kad ir skarta visa valodas sistēma kopumā (vēls runas sākums, skaņu izrunas nepilnības, fonemātiskās nepilnības, traucēti leksiski gramatiskie procesi, saistītās runas traucējumi) (Tūbele, Lūse, 2012, 52).
- **Stostīšanās** ir runas ritma, tempa traucējumi, pastāvot izveidotiem sazināšanās līdzekļiem (Freizers, 2003, 21).

R. Levinas (Левина, 1967) iztrādātā klasifikācija paredzēta darbam ar bērnu grupu, kuru no logopēdiskā viedokļa skatoties, vieno viendabīgi runas traucējumi. To pamatā ir izmantoti psiholoģiskie un lingvistiskie kritēriji, kuri paredz skatīt:

- valodas sistēmas atsevišķu komponentu sakārtojumu;
- runas darbību – mutvārdu vai rakstrunas – savstarpējās attiecības.
- Runa sun psihisko procesu pretstatījumu:
 - runa kā psihisks process, tās saikne ar citām psihiķes jomām – runas traucējums
 - runas darbība – runas traucējums

2.2. Fonemātiskās uztveres veidošanās un tās traucējumu izpausmes

Pasaule apkārt bērnam ir pārsteidzoša, ziņkāri un zinātkāri veicinoša, daudzveidīga! Tajā veidojas priekšstati. Šī pasaule ir jāiepazīst, jāapgūst, arī jānosauc vārdos, bet vārdu vēl nepietiek. Līdzīgas asociācijas radušās autorei D. Markus, citējot I. Ziedoņa aprakstītās pirmsdzejola izjūtas: “ .. it kā tu būtu šūpulī, vēl neko neapjaustu un neizprastu – vēl tu esi pirmatnēji mazs, kā bērns, dzirdi it kā melodiju, bet vārdus vēl nesaproti. Bet drīz tu tos sapratīsi. Ir jānāk vārdiem, kas izteic šo pašu dvēseles stāvokli, kas jau ritmā un noskaņā pār tevi valda (Markus, 2007, 15).”

Bērna interese par skaņām rodas jau agrā bērnībā – dažu mēnešu vecumā bērns reaģē uz skaņām apkārtne, kas notiek pagriežot galvu vai sekojot runātājam ar acīm. Divu, trīs gadu vecumā bērns skaņas sāk atšķirt un tās raksturot. Būtiski ir mudināt bērnu vingrināties uztvert dabā dzirdamās skaņas un trokšņus, jo tieši skaņu saklausīšana ir lasīšanas pirmie soļi (Kaņepēja, 2012, 168).

Skaņu izrunu bērns apgūst atkārtoti: pirmo reizi gugināšanas un lalināšanas periodā pirmajā dzīves gadā, kad norisinās pirmsvalodas runas veidošanās procesi, otro reizi 1,3 – 1,5 gados, kad sākas patstāvīgas runas apguve. Šajā laikā bērns sāk aktīvi atdarināt savu aprūpētāju biežāk runātās skaņas. Laikā, kad norit patstāvīgas runas apguve, būtiski mainās izrunājamo skaņu un to artikulācijas savstarpējās attiecības. Artikulācija kļūst patvaļīga un mērķtiecīga, kustības, ko izpildīta runas orgāni, sāk atbilst konkrētās skaņas izrunai. Skaņa un kustība apvienojas fonēmas rašanās brīdī (Miltiņa, 2005, 32). Arī cilvēka runa pieder pie apkārtējām pasaules skaņām. Bērns kas izdzird cilvēka runu, pievērš uzmanību runātājam un

koncentrējas uz runas saturu. Runas dzirde nodrošina prasmi no visām apkārtējām skaņām, trokšņiem uztvert un atšķirt cilvēka runu, kā arī saprast runātā jēgu. Jau agrīnā vecumā bērns ir spējīgs saklausīt skaņas apkārtņē, vingrināties atrast līdzīgi skanošas skaņas un vēlāk vingrināties nosaukt vārdus, kuros saklausāma skaņa (Bičuka, Grasmane, 2002, 35).

Fonemātiskā dzirde bērnam izveidojas samērā agri. Apmēram divu gadu vecumā fonemātiskās dzirdes veidošanās procesu bērnam var uzskatīt kā par pabeigtu, brīdī kad mazais izšķir visas dzimtās valodas skaņas. Bērna valoda šajā vecumā skaņu sastāva ziņā var atšķirties no pieaugušo valodas, jo mazajam vēl nav pilnīgi izveidota skaņu artikulācija. Par fonemātiskās dzirdes attīstības pakāpi liecina tas, ka bērns saklausā pat niecīgas kļūdas apkārtējo valodā, izrāda protestu, ja pieaugušais atkārtoti viņa neprecīzi izteikto vārdu (Biezā, Kauce, Kromāne, Lūduma, 1971, 77). Autore I. Miltiņa apgalvo ka pieaugušais ieņem galveno starpnieka lomu starp bērna valodas pasaules veidošanā, tā sekmē ne tikai pareizu skaņu izrunu, bet arī runas attīstību veselumā (Miltiņa, 2005, 39).

Jau agrā bērnībā un arī pirmsskolas vecumā, caur rotaļnodarbībām, bērns uzkrāj pieredzi par vārdu nozīmi, to saistību ar apkārtējām. Tāpat kā jēdzienu izpratnei un vārda uztverei, ne mazāk svarīga nozīme ir arī pareiza un skaidra skaņu izruna, kas nodrošina ne tikai vārda akustisko ietērpu, bet vienlaicīgi veic vārdu nozīmju pareizu diferencēšanu (Miltiņa, 2005, 51). Runas dzirdes analizators nodrošina skaņu saklausīšanu runā. Tā perifērā daļa atrodas Kortija orgānā, kurš atrodas vidusauss gliemezī. Kad auss receptori uztver kairinājumu, impulsi pa dzirdes nerva šķiedrām nonāk līdz smadzenēm. Impulsi no dzirdes receptoriem tiek apstrādāti iegarenajās smadzenēs un vidussmadzenēs esošajos zemākajos dzirdes centros, un tad nonāk augstākajā dzirdes centrā. Vernike centru tiek dēvēts par runas dzirdes analizatora centrālo daļu. Šajā centrā notiek mutiskās runas analīze – skaņu skaits un secīgums vārdā, noteiktas skaņas pozīcija vārdā utt. (Шашкина, 2003, 16).

I. Miltiņa bērna valodas attīstības gaitu iedala sekojoši:

- dzimtās valodas skaņu izteikšanas iemaņu veidošanās, fonemātiskās uztveres attīstība,
- vārdu apgūšana, vārdu krājuma veidošanās, rodas priekšstati par teikumu veidošanas likumsakarībām,
- literārās valodas apgūšana gan runas, gan rakstu formā (Miltiņa, 2005, 38).

Savukārt autore G. Kraiga apgalvo, ka bērna valodas attīstība ir cieši saistīta ar domāšanas procesu attīstību. Vecākajā pirmsskolas vecumā bērns sāk lietot pilnus teikumus,

pat tādas teikumu grupas kas satur frazeoloģiskas vienības. Paplašinoties vārdu krājumam un apgūstot sintakses noteikumus, bērni vienlaicīgi apgūst arī tādas sociālās vērtības kā pieklājību un paklausību. Ar valodas palīdzību bērns paziņo un izprot savas vēlmes, vajadzības un novērojumus (Крайга, 2002, 24). Attīstoties valodai un runai attīstās arī fonemātiskā dzirde – tās savstarpēji ir cieši saistītas. Fonemātiskā dzirde, un arī fonemātiskā uztvere veidojas brīdī, kad visstraujāk attīstās pareiza runa un skaņu izruna – pirmsskolas vecumā. Lai labi attīstītu fonemātisko uztveri un bērns bez pārdzīvojumiem spētu pilnvērtīgi iekļauties mācību procesā, būtiska nozīme ir pilnvērtīgi attīstītai fonemātiskai uztverei. S.Tūbele un I. Vilka uzsver, ka, ja fonemātiskā uztvere nav attīstījusies vai arī, ja tā nav labi attīstīta, bērnam var rasties sarežģījumi apgūt burtus. Šādā gadījumā jūk burti, kas apzīmē līdzīgi skanošas skaņas (Tūbele, Vilka, 2016, 193). Fonemātiskā uztvere tiek traktēta arī kā viena no pamata prasmēm, kas nepieciešama lai bērns apgūtu lasīšanu kā arī lai veidotos izpratne par izlasīto. Logopēdijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā fonemātiskā uztvere tiek definēta kā runas uztvere (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 102). Autore L. Jefimenkova (Ефименкова) apgalvo ka fonemātiskās uztveres un runas dzirdes atmiņas traucējumi rodas kreisās deniņu daivas bojājumu dēļ. Fonemātiskās uztveres nepietiekamība noved skolēnus pie dzimtās valodas fonēmu neatšķiršanas, tādēļ rakstot tās tiek jauktas. Traucēta spēja atšķirt tuvas skaņas pēc skanējuma izraisa grūtības runas sapratnē un vārdu jēgas izpratnē. Skolēniem ar dzirdes uztveres traucējumiem rodas grūtības gramatisko likumu izmantošanā, jo viņi nespēj saklausīt atšķirību vārdos, kuros ir līdzskaņi atkārtojas (Ефименкова, 2004, 76). 5 – 6 gadu vecums ir posms, kad tiek īstenota obligātā sagatavošanas skolai programma. 5 – 6 gadus veci bērni sāk apgūt lasīt un rakstīt prasmes, un šo procesu svarīgākais sekmīgas apguves priekšnosacījums ir pilnvērtīga runas un valodas attīstība, un kā viens no būtiskajiem pareizas runas attīstības priekšnoteikumiem ir fonemātiskās uztveres attīstība. Prasme diferencēt skaņas pēc dzirdes bērniem veidojas jau pirmsskolas vecumā. Ja šī svarīgā prasme netiek pietiekami attīstīta, var rasties grūtības burtu apguves procesā. Bērniem tikt jaukti tie burti, kas apzīmē līdzīgi skanošas skaņas. Nereti tiek jauktas pēc artikulācijas veida un skanējuma līdzīgās skaņas. Ja, piemēram, skaņas [P] – [B] skan vienādi, tad var rasties grūtības atcerēties burtus, jo būtu jābalstās uz savu izrunu, mēģinot tos atcerēties. Tāpat tas mēdz notikt ar balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu pāru burtiem (draugi – trauki), garo un īso patskaņu burtiem (lapa -

lāpa), burtiem, kas apzīmē svelpeņus un šņāceņus (lasi - laši)., Izlasot vārdus nepareizi, bērns nespēj uztvert lasīto līdz ar ko rodas nepareiza izpratne par izlasīto. Grūtības sagādā arī burtu savienošana zilbēs, vārdos. Bērns nav viegli noteikt zilbju skaitu vārdā, saklausīt konkrētas skaņas vārda sākumā, vidū, beigās (Līdaka, 2016, 8).

Runas attīstībā svarīga nozīme ir pilnvērtīgai dzirdei. Ar tās starpniecību bērns uztver apkārtējo runu, atdarina to un kontrolē savu izrunu. Skaņu izrunas traucējumi neļauj sekundāri veidoties pilnvērtīgam vārdu krājumam, vārdu izpratnei un ievērot runā gramatiskās likumsakarības. pakāpeniski, Līdztekus skaņu izrunas apguvei, veidojas fonemātiskā uztvere. Šie procesi norisinās pakāpeniski. Klasiski visas dzimtās valodas fonēmas bērns spēj atšķirt ap pieciem gadiem (Miltiņa, 2005, 31).

Reālās situācijas analīze, kura izveidojusies dotajā laikā pirmsskolas bērnu audzināšanas un apmācības sistēmā, parādīja, ka bērnu skaits, kuriem ir novirze runas attīstībā, pieaug. Starp viņiem lielākā daļa ir 5 – 6 gadu vecuma bērni, kuri normatīvajā laikā nav apguvuši valodas skanisko pusi. Bērni ar pilnvērtīgu dzirdi un intelektu parasti nav gatavi apgūt skolas programmu, tāpēc ka ir nepietiekama fonemātiskā attīstība. Šie bērni veido nesekmības riska pamatgrupu, it sevišķi apgūstot rakstību un lasīšanu. Kā galvenais cēlonis tiek uzskatīts attīstības procesā nepilnības skaņburtu analīzē un sintēzē. Zināms, ka skaņburtu analīze bāzējas uz precīziem, stabiliem un pietiekami diferencētiem uzskatiem par vārdu skaņas sastāvu (Andrejeva, 2008, 11). Lai vieglāk izprastu fonemātiskās uztveres traucējumu izpausmes, autores I. Hadaņonoka un L. Hadaņonoka(2014) min piemērus.:

Jautājot: “ Bērniņ, cik ilgā laikā tu vari nokļūt no savām mājām līdz skolai? ”

Viņš atbild: “Viens metrs”. Šis bērns mācās 3. klasē.

Mudinot bērnu:”Lūdzu, ieliec pirkstiņu starp uzacīm!”

“Kur?Kā Tu teici?”

Bērns liek pirkstus uz vaigiem, uzacīm, skropstām. Tā dara bērni, kam smadzeņu darbības īpatnības nosaka fonemātiskās uztveres traucējumi. Šādus bērnus var sastapt ne vien Latvijā, bet arī daudzviet citur pasaulē (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014, 16).

Patstāvīgas runas apguves sākumā bērns mācās izdalīt, atšķirt skaņu fonemātiskās pazīmes. Fonēmu diferencēšana notiek fonemātiskā pretstatīšanas procesā, kas norit noteiktā secībā:

- ar otro dzīves gadu izdalās patskanis [a] citu patskaņu vidū;
- seko patskaņu i–u, e–o, i–o, ē–u, i–e, u–o diferencēšana;

- [l], [l̥], [r] pretstatīšana citiem līdzskaņiem;
- līdzskaņu diferencēšana pēc mēles vidējās daļas līdzdalības skaņu izrunā – cietie un mīkstie līdzskaņi. Mīksto līdzskaņu [k̟], [g̟], [l̟], [ŋ], [j] izdalīšana citu skaņu starpā;
- skaņu savstarpējā diferencēšana – nazālās un orālās skaņas. Nazālo skaņu [m], [n], [ŋ] pretstatīšana orālām skaņām [l], [l̥], [r];
- lūpeņu – mēleņu diferencēšana [p]–[t], [b]–[d], [p]– [k], [b]–[g], [p]–[f], [t]–[s], [b]–[v], [d]–[z];
- priekšējo un pakaļējo mēleņu diferencēšana [t]–[k], [d]–[g], [s]–[h];
- nebalsīgo–balsīgo līdzskaņu diferencēšana [p]–[b], [t]–[d], [k]–[g] u.c.;
- svelpeņu– šņāceņu diferencēšana [s]–[š], [z]–[ž], [c]–[č], [dz]–[dž];
- skaņu [r]–[l] savstarpējā diferencēšana (Miltiņa, 2005,34).

I. Miltiņa apgalvo ka skaņu izrunas grūtības ir cieši saitītas ar fonemātisko procesu attīstību. Fonemātiskā uztvere pilnveidojas ciešā saiknē ar bērna runas attīstību. Valodas dzirde, kas ir smalki diferencēta, palīdz nodalīt skaņas vārdā, kas ir tuvas pēc artikulācijas vai akustiskām pazīmēm (piemēram, **bēda** – **pēda**; **seja** – **sēja**; **šūt** – **sūt**). Fonemātiskās uztveres traucējumu gadījumā ir grūti izprast ne tikai bērna sacīto, bet nepareizā izruna kavē fonemātisko priekšstatu un fonemātiskās uztveres veidošanos, kas ir pamatnosacījums lasīt – rakstīt prasmju apguvei, kā arī dezorganizē bērna vārdu krājumu.

S. Tūbele nepilnvērtīgi attīstītu fonemātisko uztveri iedala sekojoši:

- viegla – bērns nevar vienlaicīgi nosaukt balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus, garos un īsos patskaņus, grūtības atšķirt opozicionāras fonēmas;
- vidēja – bērns spēj izdalīt skaņas no vienkāršākiem vārdiem, tomēr sarežģītāku vārdu fonemātiskā analīze sagādā grūtības;
- smaga – bērns nespēj saklausīt vārda skaņas, kā arī nespēj atšķirt attiecības starp vārda skaņu elementiem. Bērnā vārds ir nesaprotamu skaņu kopums, no kura viņš var izdalīt tikai akustiski spēcīgus elementus – atsevišķus patskaņus (Tūbele, 2002, 16).

Fonemātiskās uztveres traucējumi ir komplicēts traucējums kura koriģējoši attīstošais darbs prasa nopietnu un pacietīgu ieguldījumu bērnā. Ja bērnam ir mazattīstīta fonemātiskā uztvere, viņam grūtības sagādā to skaņu atšķiršana, kuru artikulācija un akustiskās iezīmes ir tuvas, tātad, bērns jauc balsīgos un nebalsīgos, cietos un mīkstos līdzskaņus, svelpeņus un

šņāceņus, garos un īsos patskaņus. Fonemātiskā uztvere veidojas pakāpeniski, bērnu runas attīstības procesā. (Tūbele, Vilka, 2016).

Autore J. Līdaka fonemātisko dzirdi pielīdzina augam dabā, kas attīstās pakāpeniski un pamazām pāriet fonemātiskajā uztverē. Tiek ieteikti klausīšanās uzdevumu idejas:

- sadzirdēt nepareizi izrunātus vārdus starp pareizi izrunātiem,
- runāt intonācijās – bēdīgi, priecīgi, dusmīgi, bailīgi,
- attēlot dzīvnieku valodas, plaukšķināt ritmu,
- kustēties mūzikas ritmā,
- skandēt plastmasas pudelītes, kurās iebērti zirņi, akmentiņi, smiltis u.c.,
- klausīties ārpus valodas skaņas – ūdens pilēšana, švīkāšana uz papīra, pulksteņa tikšķēšana, vēja šalkas,
- ar karoti piesist pie plastmasas, metāla, stikla, koka, māla krūzes,
- spēlēt “klusos telefonus”,
- klausīties audio ierakstus ar dabas “balsīm” – meža skaņas, ūdens u.c. (Līdaka, 2018, 17).

S. Tūbele un I. Vilka, izstrādājušas pārbaudes kritērijus un rādītājus kas nosaka bērnu fonemātisko uztveri. (Tūbele, Vilka, 2016, 5), (sk. 3. tabulu).

2.tabula Bērnu fonemātiskās uztveres pārbaudes kritēriji un rādītāji
(Tūbele, Vilka, 2016, 5)

KRITĒRIJI	RĀDĪTĀJI
<i>Fonemātiskie priekšstati</i>	1. Zilbju rindu atkārtošana
	2. Nosaukt vārdu ar konkrētu skaņu
	3. Akustiski līdzīgi skanošo vārdu nosaukšana
	4. Nosaukt vārdus ar konkrēto skaņu
<i>Fonemātiskā analīze</i>	1. Vārdu dalīšana zilbēs
	2. Īso un garo patskaņu atšķiršana
	3. Pirmās un pēdējās skaņas izdalīšana

	4. Skaņu secības noteikšana vārdā
<i>Fonemātiskā sintēze</i>	1. Skaņu sapludināšana zilbē
	2. Zilbju sapludināšana vārdā
	3. Salikteņu veidošana
	4. Vispārinājuma nosaukšana

Apkopojot dažādu autoru pedagoģiskās atziņas par vecākā pirmsskolas vecuma bērnu attīstības īpatnībām, darba autore savā pētījumā, balstoties uz izstrādātās metodikas ieteikumiem, piedāvās bērniem rotaļas. Tādēļ, nākošajā nodaļā aplūkosim, kā iespējams izmantot rotaļas logopēdiskajās nodarbībās fonemātiskās uztveres sekmēšanā.

2.3. Fonētiski fonemātisko traucējumu novēršana rotaļās

Darba autore vēlas akcentēt, cik ļoti būtisku lomu bērna attīstībā ieņem rotaļas. Atceroties savu bērnību, ar prieku var apgalvot, cik liela prioritāte ir dzīvot laukos un lielā ģimenē. Galvenokārt, tika spēlētas lomu rotaļas. Rotaļu laikā tika apgūtas gan pašapkalpošanās prasmes, gan savstarpējās komunikācijas prasmes. Mazās māšas un brāļi laicīgi sāka runāt, jo bija no kā mācīties, ņemt piemēru – lielajiem brāļiem un māsām. Tomēr, ar nožēlu jāatzīst, ka jaunākajai māšai bija novērojami skaņu izrunas traucējumi, kas diemžēl saglabājušies vēl šobrīd, esot pieaugušai. Māsa apzinājās ka viņas sacīto izprast bija grūti, tādēļ galvenokārt rotaļājās viena.

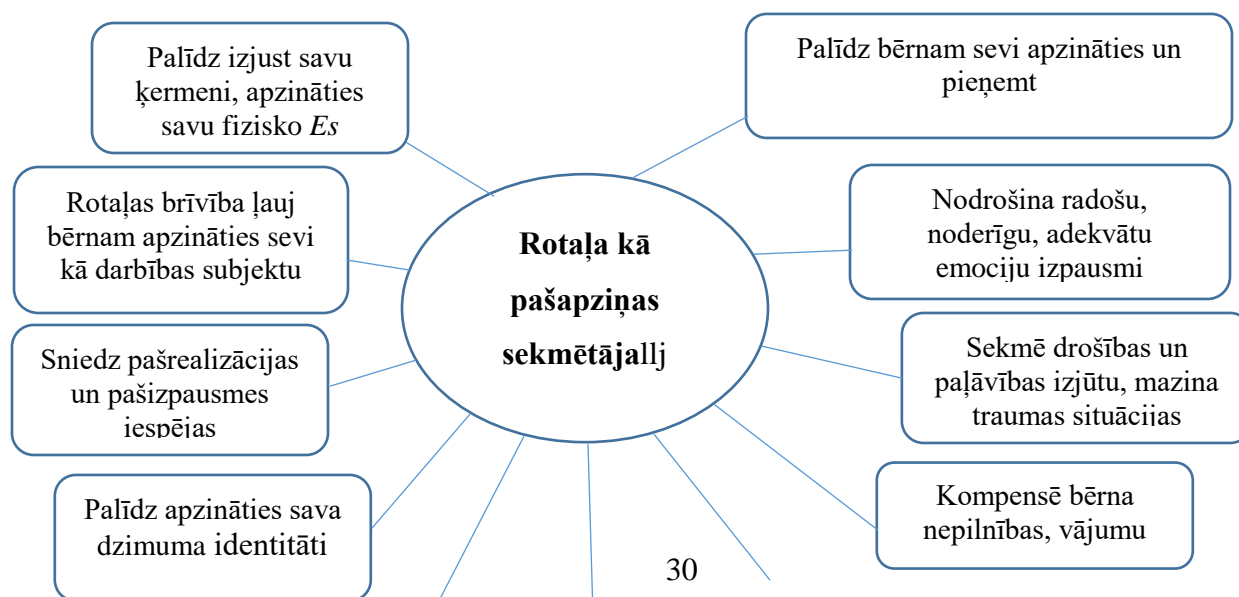
Autore L. Baļčūne pauž nostāju ka piecgadīgo un sešgadīgo bērnu obligātā sagatavošana skolai rada gandrīz vai sensācijai līdzīgas problēmas – ko nu darīt un kā darīt: vieni skaita bērnus, citi – stundas, vēl citi – mācību priekšmetus. Autores prāt' pārmaiņu laikā tiek aizmirsts pats galvenais – bērns, kurš šajā pasaulē nodzīvojis vien kādus piecus gadījumus un uz visu vēl raugās kā uz brīnumu. Kā šo brīnumu saglabāt un nosargāt – tas nu šobrīd ir mūsu ziņā. Bieži dzirdam jautājumu – kā tad ar bērniem strādāt? Atbilde pavisam vienkārša – ar sirdi! Ņemiet rokās pirmsskolas izglītības programmu, lasiet uzdevumu pēc uzdevuma un domājiet, kā to pārvērst rotaļā vai vai citādi padarīt bērniem interesantu un neiebilstiet ka nevar jau visu laiku rotaļāties. Patiešām vajag, un ticiet man – bērns to arī iemācīsies. Pavisam nemanot jūsu pirmsskolēns rotaļājoties apgūs visu viņam tik nepieciešamo (Baļčūne, 2002, 3). O. Svenne uzsver Nīderlandes kultūras filozofa Johana Heizinga pausto nostāju – rotaļa ir cilvēces kultūras pirmavots un augstākā

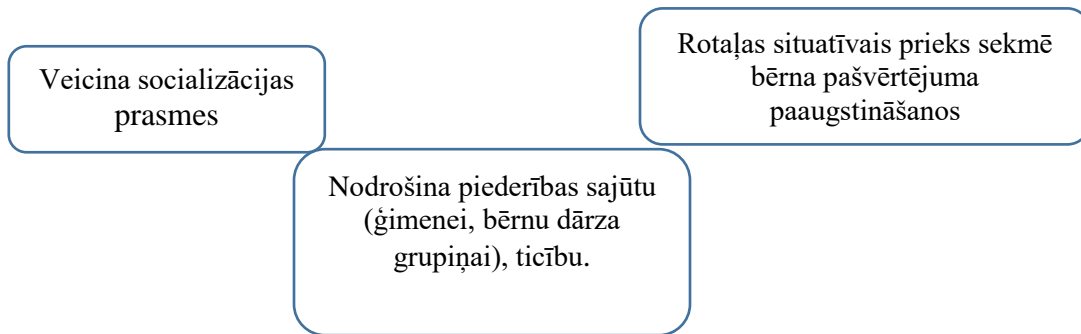
izpratne. Heizinga izpratnē rotaļa ir brīva darbība, dzīves papildinājums, rotājums, noslēpumainība(Svenne, 1930, 45).

“**Rotaļa** – interesanta, izklaidējoša rakstura darbība laika īsināšanai, atpūtai, redzesloka paplašināšanai, pozitīvu attiecību veidošanai vai kādam noteiktam mācību mērķim; piem., logopēdijā rotaļu izmanto bērna attīstības līmeņa diagnosticēšanai, interešu noteikšanai, arī kā bērna runas attīstības korekcijas līdzekli; rotaļdarbība ir ļoti svarīga bērnības sastāvdaļa gan bērniem pirmsskolas, gan jaunākajā skolas vecumā, rotaļa bērna attīstībā un audzināšanā ir kā fundamenta; rotaļās bērni atspoguļo dažādas pieaugušo sadzīves ainas; rotaļa ir veids kā izzināt un iepazīt pasauli; rotaļas laikā tiek radīti vislabvēlīgākie apstākļi bērna garīgajai un fiziskajai attīstībai, viņa psihisko procesu, personības un uzvedības veidošanai; vienotas rotaļu kvalifikācijas nav, katrs autors to dara no sava aspekta, tāpēc tiek minētas dažas nozīmīgākās rotaļas:

- *kustību rotaļas* sekmē kustību koordināciju, uzmanību, izturību, novērošanas prasmes, kā arī sagatavo bērnu sportiskām aktivitātēm.;
- *didaktiskās rotaļas* – viens no veidiem kā veicināt pirmsskolas un jaunākā skolas vecuma bērnu izziņas aktivitāti ; didaktisko rotaļu laikā bērni iepazīstas ar priekšmetu īpašībām, precīzē savus priekšstatus par apkārtējo pasauli, pilnveidojas viņu novērošanas spējas, uzmanība, atmiņa, domāšana, runa;
- *sižeta lom (radošās) rotaļas*, kam ir visbūtiskākā nozīme bērnu attīstībā ” (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 280).

Literatūras un prakses analīze rāda, ka tieši rotaļa ietver sevī daudzveidīgas iespējas veidot bērna pašapziņu.

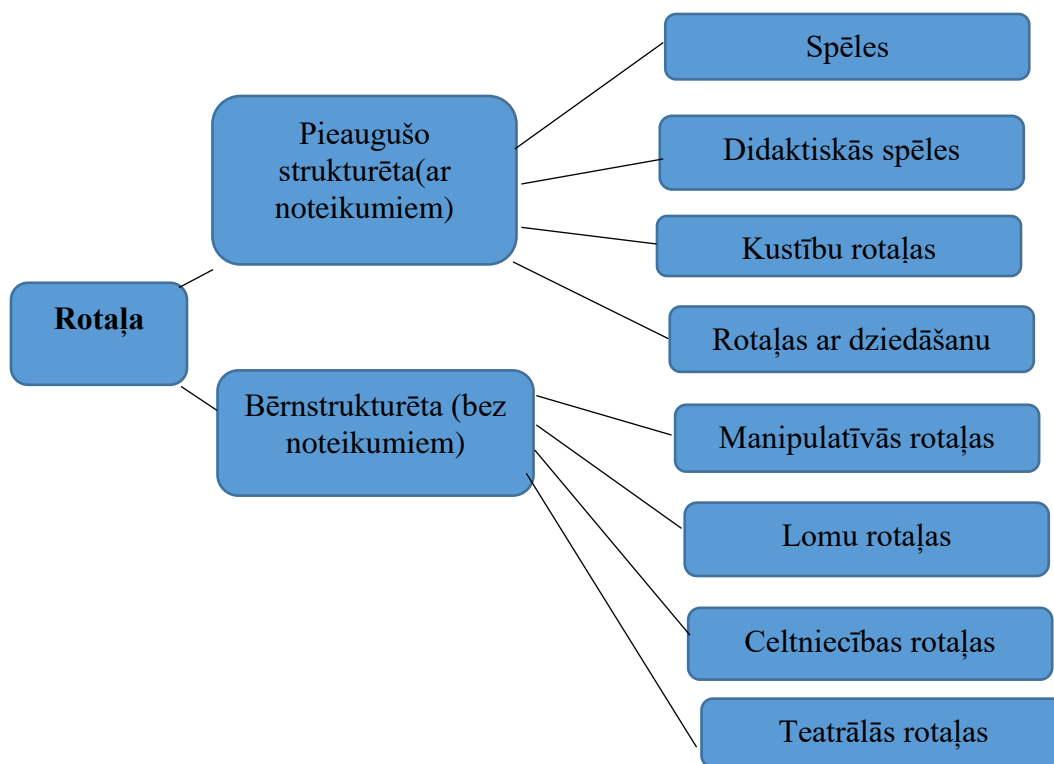

3. attēls. Rotaļa kā bērna pašapziņas sekmētāja (Pučure, 2000,40).

Autores D. Dzintare un I. Stangaine apgalvo ka rotaļa ir pirmsskolas vecuma bērnu dzīvesveids – rotaļā bērns dzīvo savu bērna dzīvi. Visu, kam bērns tic, kas raisa viņā interesi, viņš cenšas atainot savās rotaļās. Rotaļas situatīvais prieks ir pamats dzīves priekam kopumā (Dzintere, Stangaine, 2005, 19). I. Stangaine skaidro ka rotaļa ir noteikts darbības veids, kas atplaukst bērnības gados un pavada cilvēku visu tā dzīvi. Rotaļa ar daudzpusīgajām funkcijām piesaistījusi pedagogu, psihologu, filozofu, etnogrāfu, sociologu, biologu un mākslas zinātnieku uzmanību. Rotaļājoties bērniem veidojas priekšstats par savstarpējām attiecībām, valodu, morāles normām, kā arī par praktiskiem un intelektuāliem darbības veidies, kas ir izstrādājušies cilvēces daudzos gadsimtos (Stangaine, 2015, 24). Rotaļa ir bērnības valoda. Rotaļājoties bērns mācās komunicēt ar vienaudžiem un vecākiem, vingrinās nopietnai nākotnes darbībai, pauž savu tieksmi, vēlmes un vērtības (Stangaine, 2015, 24).

I. Stangaine akcentē pamatotu rotaļas un spēles skaidrojumu ko sniedz ASV zinātniece H. Švarcmane (*Schwartzman*). Brīvo rotaļu, ko bērni rada paši, H. Švarcmane traktē kā *bērnsstrukturētu* rotaļu. Galda spēles, komandu spēles, kā arī citas labi strukturētas rotaļas, kuras pieaugušie demonstrē bērniem un kurām, iespējams, nepieciešams līdzcilvēku atbalsts, attiecas uz *pieaugušo strukturētām rotaļām* (spēlēm).

Pēc I. Stangaines domām, rotaļu var iedalīt 2 lielās grupās – pieaugušo strukturētajās rotaļās (rotaļas ar noteikumiem) un bērnsstrukturētajās rotaļās (rotaļas bez noteikumiem).

4.Attēls.Rotaļu iedalījums(Stangaine I, pēc H. Švarcmanes, 2007)

A. Ļubļinska apgalvo ka bērnu rotaļas attīstās no priekšmetiskām spēlēm – manipulācijas ar priekšmetiem(savākt piramīdu, uzcelt mājiņu no klucīšiem u.tml.) līdz sižetiskām lomu rotaļām(“ Veikals” u.c.).Jaunākāpirmsskolas vecuma bērni bieži izvēlas rotaļāties vienatnē un savās rotaļās jau pilnveido uztveri, atmiņu un iztēli, domāšanu un kustību iemaņas. Vidējā pirmsskolas vecuma bērni rotaļājas kopā.Šajās rotaļās butisku lomu ieņem pieaugušo attiecību atdarināšana. Vecākā pirmsskola svecua bērniem rotaļas pārvēršas par darba gaitām. Šajās rotaļās bērni apgūst elementāras darba prasmes, iepazīst priekšmetu īpašības, mācās darboties ar mājas sadzīves priekšmetiem, instrumentiem, mācās plānot savu darbību. Rotaļu vadošo lomu nosaka nevis rotaļai veltītais laiks, bet tas, ka rotaļa apmierina bērna pamatvajadzības (Ļubļinska, 1979, 17). Bērna attīstībā un audzināšanā rotaļai ir milzīga loma. Rotaļa veicina uztveres, uzmanības, atmiņas, domāšanas un bērnu aradošo spēju attīstību, kas pilnveido bērna iekšējo pasauli. Pirmsskolas vecuma bērnu vajadzību pēc rotaļāšanās un vēlmi pēc tā ir jāizmanto un jāattīsta lai realizētu noteiktus bērna izglītošanas uzdevumus. Iekļaujoties pedagoģiskajā procesā, rotaļa kļūst par bērna mācību un audzināšanas līdzekli. Organizējot un vadot rotaļu, pieaugušais veicina harmoniskas personības attīstību bērnam. Ja pieaugušais mērķtiecīgi veido rotaļdarbību, tikai tad

rotaļa pilnvērtīgi ietekmē bērna personības attīstību, vēršot uzmanību rotaļas galvenajām sastāvdaļām. (Hadaņonoka, 1999, 49).

Bērniem pirmsskolniekiem, kuriem ir dažādi runas traucējumi, rotaļu laikā saglabājas tās nozīme un loma, kas ir nepieciešamais noteikums bērna intelekta un personības vispusīgai attīstībai (Komenskis, 1992, 36).

Autore Ž. Andrejeva apgalvo ka bērniem, kam piemīt skaņu izrunas traucējumi, nepietiekami skaidra vārdu skaņtēlu uztvere, leksikas vājums, daļējs vai pilnīgs gramatisku formu trūkums, runa stempa un tekošās valodas izmaiņas noved bērnu pie psiholoģiskām izmaiņām, no kā rodas paaugstināts kairinājums, uzbudinājums, depresīvs stāvoklis, noslēgtība, negatīvisms, apātija, ierobežotības sajūta u. c., kas ietekmē bērnu spēju spēlēties, radot īpašu uzvedības formu nepareizas izrunas dēļ vai arī nespējas izteikt pareizi savu domu dēļ (Andrejeva, 2008, 21).

Strādājot ar pirmsskolas vecuma bērniem, ieteicams izmantot dažādas rotaļas. Jebkura rotaļa izsauc dažādus emocionālus pārdzīvojumus, tā veicina ne tikai vienas, bet vairāku īpašību ieaudzinašanu, ka arī prasa dažādu orgānu un psihisko procesu līdzdalību. Rotaļāšanās procesā bērniem pakāpeniski attīstās dzirdes uzmanība, veidoja skustību un artikulācijas koordinācija, kā arī citas iemaņas. Tādēļ, bērnu runas traucējumu korekcijas mērķim ir ieteicams izmantot rotaļas. Izmantojot situāciju rotaļu, var panākt vienas vai citas skaņas pareizu izrunāšanu. Bērni ar lielu vēlmi iesaistās rotaļā un tas sasniedz augstu emocionālo līmeni (Andrejeva, 2008, 23). Pirmsskolas vecuma bērnu vispārzināmo rotaļu veidus var nosacīti iedalīt.

Visizplatītāko pirmsskolas vecuma bērnu rotaļu veidi:

Kustību rotaļas ar noteikumiem – sižetiskās lomu rotaļas ar reducētiem noteikumiem, ar slēptu iedomātu situāciju un izvērstiem noteikumiem. Kustību rotaļas veicina bērnu ar runas traucējumiem, ne tikai fizisko attīstību, bet arī pozitīvi ietekmē viņu psihisko darbību. Bērniem ar izrunas traucējumiem, ieteicams vadīt kustību rotaļas, kas ietver sevī visas veicamās kustības ar dzejojīšiem, skaitāmpantiņiem un dziedāšanu.

Rotaļas dramatizējumi – parasti atveido dažādus scenārijus (no pasakām līdz vēsturiskiem notikumiem). Šajās rotaļās tiek atveidoti varoņi, to darbības, raksturi, atšķirīgās īpašības un jūtas, var būt arī brīva sižetiskās līnija sattīstība. Šīs rotaļas veicina patvaļīgu darbību attīstību. Šajās rotaļās bērni izmanto iemācītu runu, jo stāsti un pasakas ir logopēdisko nodarbību materiāls. Rotlās dramatizējumos vēlams izmantot tēlojamo personāžu kostīmu detaļas(papīra cepurītes ar ausīm vai tml.). Rotaļu dramatizējumus, bērniem ar valodas traucējumiem organizē lai attīstītu un nostiprinātu pareizas runas iemaņas un prasmes.

Rezultatīvās rotaļas – rotaļas mērķis ir rezultāta sasniegšana, bērna noteiktu spēju vai prasmju “testēšana”. Šīs rotaļas ar atgriezenisko saiti ļauj bērnam apzināties savas spējas un prasmes, kā arī rada priekšnoteikumus viņu vajadzībai pēc sociālās atzīšanas.

Didaktiskās rotaļas – tajās tiek realizētas nostādnes un mācību uzdevumi, formējot darbības, prasmju un iemaņu veidus, pie tam saglabājot rotaļas kontekstu un darbības jēgu. Šīs rotaļu veids veicina bērnu vārdu krājuma bagātināšanu, precīzē zināšanas par priekšmetiem, to nozīmi un pielietojumu, pilnveido prasmes atšķirt un nosaukt priekšmetu krāsu, to formu, izmēru, šķirot priekšmetus loģiskās kategorijās: mēbeles, apģērbs, rotaļlietas u. c. (Adamsa, 2000, 13).

Strādājot ar bērnu, logopēda galvenais princips ir izvēlēties atbilstošu rotaļas veidu runas traucējumu novēršanai. Ņemot vērā šo nosacījumu, rotaļas var iedalīt vairākos veidos. Sagatavošanās rotaļas

- *Sagatavošanās rotaļas* – tās var iedalīt šādi:
 - dzirdes uzmanības attīstība;
 - runas dzirdes attīstība;
 - fonemātiskās dzirdes attīstība;
 - artikulācijas motorikas attīstība;
 - fizioloģiskās elpošanas attīstība;
 - runas elpošanas attīstība;
 - balss attīstība.

Sagatavošanās rotaļas paredz bērnu runas un dzirdes orgānu attīstību un to sagatavošanu pareizas skaņas uztveršanai un tās pareizas artikulācijas izveidei. Tāpēc pirmajā vietā ir dzirdes attīstības rotaļas.

Lai izveidotu attiecīgās skaņas pareizu artikulāciju, ir nepieciešams koordinēts, precīzs visu artikulācijas mehānismu kustīgo daļu – mēles, lūpu, apakšžokļa, mīksto aukslēju – darbs.

- *Rotaļas pareizai skaņas izrunas noformēšanai*, kā arī dažādu skaņu diferencācijai. Šai grupai pieskaitāmas rotaļas ar dažādu skaņu un skaņu grupu atdarināšanu, kuras bērni vibiežāk izkropļo. Tās ir
 - Šņāceņi – [š], [ž], [c], [dž];
 - Svelpēņi – [s], [z], [c], [dz];

- Skaneņi – [l], [r];
- Cietie un mīkstie līdzskaņi – [k], [g], [j];
- *Joku pantiņi, ātrrunas pantiņi, skaitāmpantiņi* – atkārtojot pēc logoēda vai iemācoties joku pantiņus, ātrrunas pantiņus un skaitāmpantiņus, tie var kalpot noteiktu skaņu nostiprināšanai un diferenciacijas mērķiem bērnu patstāvīgā runā. Tos var izmantot patstāvīgi vai nodarbībās, kā arī rotaļās.
- *Rotaļas mīklas* – galvenā mīklu īpatnība ir loģiskais uzdevums, kas aktivizē bērna prāta darbību – rodas nepieciešamība salīdzināt, atcerēties, domāt, saprast. Mīklu minēšana attīsta spējas analizēt, apkopot, veido prasmi spriest, izdarīt secinājumus, prāta slēdzienus.

Logopēdiskās nodarbībās rotaļas mīklas veicina jaunu skaņu ieviešanu bērna runā, kā arī veicina zināšanu pārbaudi un attapību. Rotaļas izmantojamas pareizas runas formēšanai bērniem, kā arī dažādu runas traucējumu korekcijai (Andrejeva, 2008, 26).

Darba autore secina ka rotaļa veic daudzveidīgas funkcijas. Rotaļu izmantošana skolotāja logopēda koriģējoši attīstošajā darbībā sekmē fonemātiskās uztveres attīstību. Rotaļājoties bērns iepazīst dažādas ārpusvalodas skaņas, tiek pilnveidota dzirdes uzmanība, dzirdes atmiņa, skaņas analīzes un sintēzes elementāru iemaņu veidošana.

3. Fonemātiskās uztveres pilnveides koriģējošā darbība

3.1. Pētījumā izmantoto metožu apraksts un pētījumā iekļauto bērnu raksturojums

Balstoties uz gūtajām teorētiskajām atziņām par vecākā pirmsskolas vecuma bērnu attīstību kopveselumā, darba autore praktiskajā sadaļā izveidos kritērijus un rādītājus, kas ļaus precīzāk noteikt fonemātiskās uztveres attīstības līmeni pētījumā iesaistītajiem bērniem, kā arī izstrādās koriģējoši attīstošos uzdevumus fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai. Praktiskajā pētījuma daļā tiek izmantotas sekojošas metodes:

- literatūras analīze;
- bērnu novērošana;
- bērnu runas logopēdiskā izpēte;
- pedagoģiskā izmēģinājuma darbība;
- rezultātu analīze.

Literatūras analīze – ar literatūras avotu izpēti sākas jebkurš pētnieciskais darbs. Šajā darba etapā tiek izvēlēta un precizēta tēma, noteikti uzdevumi un pētījuma galvenā ideja, izstrādāta hipotēze un zinātniskā darba metodika. Vispusīga un sistemātiska literatūras pārzināšana par pētāmo problēmu ir viens no priekšnosacījumiem, kas nepieciešams pētījuma sekmīgai risināšanai. Šī metode ir saistīta ar jebkuru citu no pedagoģijas pētījuma metodēm, kā piemēram, pedagoģiskās pieredzes pētīšanu, novērošanu, eksperimentu. Literatūras izpētes procesā gūtās atziņas palīdz izvēlēties atbilstošas darba metodes, novērošanas organizēšanā, izmēģinājuma un citā darbā. Ar literatūras avotu izpēti iesākas jebkurš pētnieciskais darbs (Albrehta, 1998, 9 - 10).

Bērnu novērošana – novērošanas metodi personības pētīšanā izmanto jau sen. Novērošana ir pētāmo parādību speciāli organizēta uztvere. Ja prot atlasīt būtisko, raksturīgāko, saskatīt vispārīgo un konkrēto, tad šī metode dod objektīvus rezultātus. Kā zinātniska pētniecības metode, novērošana atšķiras no parastās, ikdienišķās novērošanas ar savu novēroto faktu kvalitatīvo un kvantitatīvo apstrādi, kā arī mērķtiecību un plānveidību. Atkarībā no pētīšanas uzdevuma var izdarīt atsevišķu rādītāju novērošanu un vispārēju novērošanu. Novērojot nepieciešams izstrādāt plānu un izvirzīt mērķi (Jurgena, 2008, 45). Savukārt autore Dz. Albrehta apgalvo ka novērošana ir viena no visizplatītākajām

pedagoģisko pētījumu metodēm. To plaši pielieto pedagoģiskajā praksē. Novērošana palīdz pedagogam iepazīt savus audzēkņus tiešas uztveres ceļā dabiskos apstākļos. Nevienš speciālists nevar iztikt bez novērošanas, lai arī kādā zinātnes jomā viņš darbotos (Albrehta, 1998, 32).

Bērnu runas logopēdiskā izpēte – sistemātiska un rūpīga bērnu runas pārbaude, tajā iegūtie precīzie dati, būtiski nosaka logopēdiskā korekcijas darba virzienus, kā arī izvirzītā mērķa sasniegšanu. Analizējot bērnu runas attīstības īpatnības, logopēds ņem vērā ne tikai runas un valodiskās darbības veseluma izpausmes, bet arī bērna personības psiholoģiski pedagoģiskās savdabības (Miltiņa, 2005, 61).

Pedagoģiskā izmēģinājuma darbība – ir, apzināta mērķtiecīga pētāmās parādības izraisīšana un atkārtošana dabiskos apstākļos, precīzi fiksējot apstākļus un to ietekmei atbilstošas un neatbilstošas sekas (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 126).

Rezultātu analīze – katra darbība dod rezultātus, kurus varam izvērtēt, izdarīt secinājumus pēc to kvalitatīvajiem un kvantitatīvajiem rādītājiem (Jurgena, 2002, 46).

Darba autore veicot padziļinātu pārbaudi, konstatē, ka visi 5 pētījumā iekļautie bērni skaņas aizstāj ar citām. Vērojumu rezultātā tiek veidots **bērnu pedagoģiski psiholoģiskais un logopēdiskais raksturojums**.

Ernests (6gadi) – radošs zēns, ar lielu atbildību veic uzticētos uzdevumus. Mēdz kļūt emocionāls, ja kāds bez atļaujas aiztiek viņa rotaļlietas vai nodarījis pāri. Uzticētos darbiņus veic rūpīgi, ja piedāvātā nodarbe viņu ieinteresējusi. Izrāda prieku ja rotaļu laikā izdodas ieņemt līdera lomu. Atvērts komunikcijā ar ar pedagogiem ja tās raisījušas viņa uzticību. Izteiktas iztēles un fantazēšanas spējas, kas spilgti atspoguļojas radošajos darbos un aktivitātēs. Zēns ir ļoti iejūtīgs un draudzīgs. Mēdz sadusmoties, ja redz, ka tiek nodarīts pāri meitenēm. Tādos brīžos aizrāda pāri darītājam un mierina grupas biedru, kas pārdzīvo. Labprāt rotaļājas celtniecības centrā ar zēniem. Logopēda nodarbības apmeklē no 4 gadu vecuma. **Ernests aizstāj [L] ar [V]**. Labi veido stāstījumu pēc attēla, grūtības sagādā stāstījumu veidot bez uzskates līdzekļiem.

Makeila (6gadi) – ļoti aktīva, zinātkāra meitene. Labi lasa. Matemātiskos uzdevumus veic veikli, bez grūtībām. Mācību process meitenei šķiet garlaicīgs, jo uzdotais nesagādā grūtības. Dominējošā interese ir par lomu rotaļām ar zēniem. Meitenei ir izteikta iztēle. Draudzējas tikai ar zēniem, rotaļas ar grupas biedrēm meitenēm neinteresē. Nereti mēdz izraisīt konfliktus rotaļu laikā, kuru laikā pauž agresiju. Pēc konfliktiem pati ļoti pārdzīvo ja kāds atsakās turpināt rotaļāšanos. Meitenei patīk rokdarbi, ar prieku pin pīnes,

darbojas ar aplicējamo materiālu. Visus radoši uzdotos darbus pilda ar prieku. Logopēda nodarbības apmeklē no 5 gadu vecuma. **Aizstāj skaņu [L] ar [V] un [Š] ar [T].** Labi veido teikumus, labi stāsta par attēliem, veido stāstījumu. Prot sadalīt vārdus zīlbēs, nosaukt skaņu ar kādu vārds sākas un beidzas, prot noteikt skaņu skaitu vārdā.

Nora (6gadi) – ļoti nopietna, kārtīga meitene. Brīžiem šķiet ka domā kā pieaugušais, par ko liecina nevēlēšanās rotaļāties un izteikta vēlme līdzdarboties ar pieaugušajiem. Rotaļās iesaistās labi ja reizi nedēļā, jo viņai tas šķietot bērnišķīgi. Labprātāk izvēlas spēlēt dažādas attīstošas didaktiskās spēles. Ļoti aktīvi iesaistās skolotāja palīga darbībā. Uzticētos uzdevumus veic pedanti, kas prasa lielāku laiku to veikšanai. Ļoti izteiksmīgi, ar lielu atbildības sajūtu skaita dzejoļus, uzstājas publikas priekšā. Interesē viss jaunais, neapgūtais. Izteikta radošā domāšana, kas vērojama izgudrojot dažādus sadzīves priekšmetus konstruēšanas nodarbībā. Meitene ir sirsnīga un iejūtīga, nereti klausoties pasaku, izsaka komentārus un līdzjutību ja stāstā kādam bijušas ciešanas. Labi lasa, saklausa skaņas ar kādu vārds sākas un beidzas. Bez grūtībām arī nosaka skaņu skaitu vārdā. **Nora aizstāj [K] ar [T] un [L] ar [V].**

Gabriela (5gadi) – smaidīga un emocionāla meitene. Dominējošā interese ir par skaistu ģērbšanos un jaunākajām rotaļlietām. Mācību process neinteresē un sagādā grūtības, līdz ar ko pret to tiek pausta nepatika. Meitenei ir izteikta vēlme rotaļāties. Patīk uzstāties publikas priekšā, būt uzmanības centrā. Bieži attēlo dažādu multfilmu varoņus. Mēdz ilgstoši iejusties tēlā, kas traucē pievērsties mācību procesam. Labprāt zīmē, galvenokārt pasaku tēlus – princeses. To attēlošanā izvēlas košas krāsas. Draudzējas ar visiem, kas piekrīt viņas noteikumiem rotaļu laikā. Burtus atpazīst ar grūtībām. Labprāt stāsta par piedzīvoto, redzēto. Teikumus veido īsus. Meitene aizstāj skaņu **[Š] ar [T] un [K] ar [K].**

Hermanis (6gadi) – nopietns un kārtīgs zēns. Prot tekoši lasīt. Labi un ātri veic matemātiskos uzdevumus. Zēnam mācībās veicas labi, tomēr interesi par tām neizrāda, drīzāk nepatiku, jo tas viss esot vienkārši. Ļoti izteiktu interesi izrāda par lauksaimniecības tehniku un lauku darbiem, jo brīvdienas pavada ar vecākiem lauku īpašumā, kur zēns tiek iesaistīts visās tur notiekošajās aktivitātēs. Arī savu nakotni zēns apgalvo ka saistīs ar laukiem. Izrāda interesi par dabu, dodoties pastaigā, mēdz aizraujoši pētīt un vērot dabas mošanās procesus, kuros aktīvi aicina piedalīties arī grupas biedrus. Zēns grupas biedru acīs tiek ļoti respektēts un vērtēts kā gudra, vērā ņemama personība. Pēdējā laikā zēns pasācis veidot savas grāmatas, kurās atzīmē, ieraksta dažādus, rotaļu procesu laikā viņaprāt svarīgus notikumus. Vērtē šos pierakstus kā svarīgus dokumentus. Zēns aizstāj skaņu **[K] ar [K]**

Darba autore visiem pētījumā iesaistītajiem vecākā pirmsskolas vecuma bērniem konstatēja skaņu aizstāšanu, kas ietekmē fonemātiskās uztveres attīstību. Pārbaudes sākumā darba autore izvirza **pārbaudes kritērijus un rādītājus** pēc kuriem tiks noteikts, kurus fonemātiskās uztveres rādītājus nepieciešams attīstīt vai pilnveidot (sk. 3. tabulu).

3. tabula. Bērnu fonemātiskās uztveres pārbaudes kritēriji un rādītāji.
(Tūbele, Vilka, 2016, 5).

Pārbaudes kritēriji	Pārbaudes rādītāji
<i>Fonemātiskie priekšstati</i>	Ritma uztveršana Zilbju rindas atkārtošana Vārda izdomāšana ar noteiktu skaņu
<i>Fonemātiskā analīze</i>	Patskaņu saklausīšana vārda sākumā Līdzskaņa saklausīšana vārda sākumā Skaņas vietas noteikšana vārdā
<i>Fonemātiskā sintēze</i>	Skaņu sapludināšana zilbēs Zilbju saliedēšana vārdos Salikteņu veidošana

Vērtējuma līmeņi:

uzdevumu veic patstāvīgi – **4 punkti**

uzdevumu veic ar palīdzību – **3 punkti**

uzdevumu veic ar grūtībām – **2punkti**

uzdevumu veikt nespēj – **1punkts**

Vērtējuma rādītāji:

Nav konstatēti fonemātiskās uztveres traucējumi: **27 –36 punkti**

Fonemātiskās uztveres traucējumu viegla pakāpe : **18 – 26 punkti**

Fonemātiskās uztveres traucējumu vidēja smaguma pakāpe: **9 – 17 punkti**

Fonemātiskās uztveres traucējumu smaga pakāpe: **1 – 8 punkti**

3. 2. Koriģējoši attīstošā darbība

Izstrādājot fonemātiskās uztveres pārbaudes uzdevumus, darba autore noteica bērnu vērtējuma līmeņus (sk. 1. pielikumu).

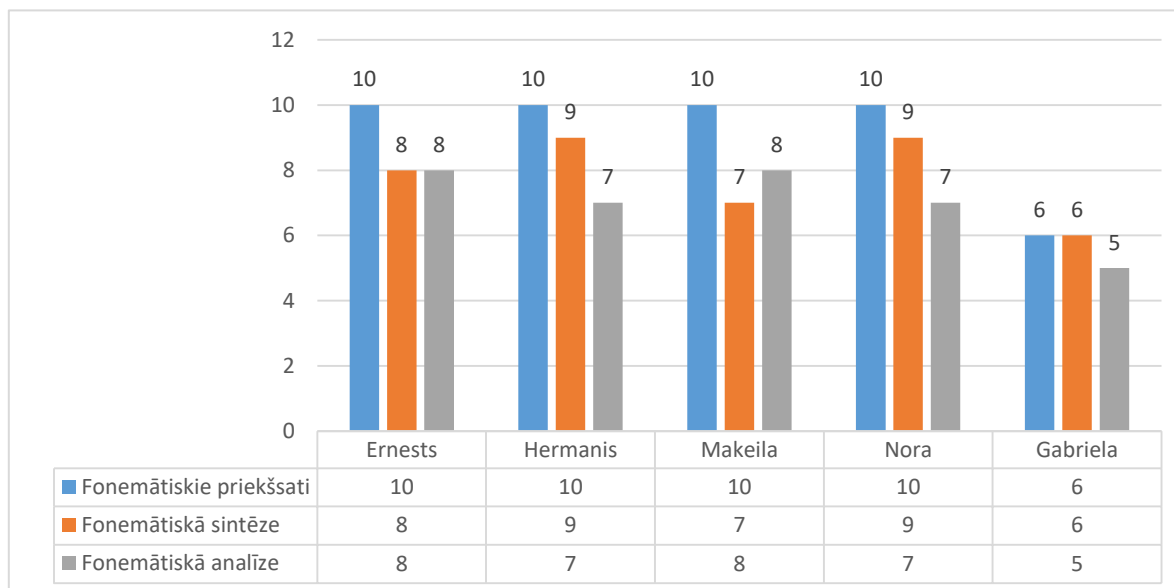
Pārbaudes rezultāti, kas iegūti pētījuma sākumā, atspoguļoti tabulā (sk. 4. tabulu).

4. tabula. Fonemātiskās uztveres pārbaude pētījuma sākumā

Kritēriji	Rādītāji	Ernests	Makeila	Nora	Gabriela	Hermanis
<i>Fonemātiskie priekšstati</i>	Ritma uztveršana	3	3	3	2	3
	Zilbju rindas atkārtošana	3	3	3	2	3
	Vārda izdomāšana ar noteiktu skaņu	4	4	4	2	4
<i>Fonemātiskā analīze</i>	Patskaņu saklausīšana vārda sākumā	3	3	3	2	4
	Līdzskaņa saklausīšana vārda sākumā	3	2	3	3	3
	Skaņas vietas noteikšana vārdā	2	2	3	1	2
<i>Fonemātiskā sintēze</i>	Skaņu sapludināšana zilbēs	2	2	2	2	2
	Zilbju saliedēšana vārdos	3	3	2	1	2
	Salikteņu veidošana	3	3	3	2	3
Punktu skaits kopā		26	25	26	17	26

Veicot fonemātiskās uztveres pārbaudi pētījumā iekļautajiem bērniem, darba autore secināja ka visiem bērniem ir fonemātiskās uztveres traucējumi. Pēc iegūtajiem datiem, kas atspoguļoti 5. tabulā, autore secina ka **Ernestam, Makeilai, Norai un Hermanim** ir fonemātiskās uztveres traucējumu **viegla pakāpe**, savukārt **Gabrielai** fonemātiskās uztveres traucējumu **vidēja smaguma pakāpe**.

Fonemātiskās uztveres pārbaudes rezultāti uzskatāmi atspoguļoti 5. attēlā.

5.attēls. Fonemātiskās uztveres pārbaude 2020. gada oktobrī

Darba autore secina ka pārbaudes laikā vislabāk bērniem ir veicies ar patskaņu saklausīšanu vārda sākumā. Nedaudz grūtāk gājis ar zilbju rindas atkārtošānu un salikteņu veidošanu. Jāatzīst ka vislielākās grūtības sagādājusi skaņu saliedēšana zilbēs un skaņas vietas noteikšana vārdā. Autore secina ka traucējumi ir novērojami gan fonemātiskajos priekšstatos, gan fonemātiskajā sintēzē, gan fonemātiskajā analīzē.

Balstoties uz pētījuma mērķi – teorētiski un praktiski izzināt fonemātiskās uztveres sekmēšanas iespējas ar rotaļu palīdzību bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem vecākajā pirmskolas vecumposmā un bērnu logopēdiskajā izpētē iegūtajiem rezultātiem, darba autore atlasa un praktiskajā darbībā izmanto rotaļas fonemātiskās uztveres sekmēšanai. Uzsākot koriģējoši attīstošo darbību, tiek ņemti vērā skaņu izrunas pārbaudes rezultāti kā arī katra bērna individuālās īpatnības.

Fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanā autores prāt’ būtiski ir ievērot valodas skaņu pareizas izrunas veidošanas darba posmus:

1. Skaņas izrunas sagatavošanas posms;
2. Skaņas pareizas izrunas mācīšana;
3. Skaņas nostiprināšanas posms;

4. Skaņas diferencēšanas posms (Miltiņa, 2005, 77).

Darba autore izstrādā tabulu, kurā atspoguļots logopēdiski koriģējošās attīstošās darbības plāns, kas būtu jāņem vērā skaņu izrunas traucējumu korekcijas veikšanā (sk. 6. tabulu).

Tā kā pētāmās grupas gadījumā nav vērojama skaņu neizrunāšana un to kropļošana, skaņu izrunas sagatavošanas posma un skaņas pareizas izrunāšanas posma īstenošana nav nepieciešama.

5. tabula. Skaņu izrunas mācīšanas struktūra skaņai [l] – [v].

Skaņas [l] – [v]	
<i>Pareizas skaņas [l] mācīšana</i>	<p><i>Bērnu māca: iestiept lūpas smaidā – apaļot uz priekšu; atsegt apakšējos zobus pasīvi (pieturot ar pirkstu), aktīvi (bez mehāniskas palīdzības)u. c. Uzmanība pievēršama mēles galam, mēles priekšējai daļai.</i></p> <p><u>Skaņas mācīšana uz atdarināšanas pamata</u></p> <p><i>1. Spoguļa priekšā bērnam parāda skaņas [L] izrunu, māca ritmiski pacelt mēli pie augšējo zobu saknēm un nolaist uz leju. Mēles galu piespiež pie alveolām, mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem, veidojot sānu spraugas, pa kurām virzās gaisa plūsma un rodas skaņa [L]. Bērns atdarina skaņas dzirdes tēlu un artikulāciju (optiskā uztvere).</i></p> <p><i>2. Skaņu [L] var veidot no starpzobu izrunas: mēles gals tiek starp zobiem, vienlaicīgi bērns mēģina izteikt skaņu [U] vai [I] starpzobu izrunā. Bērns var izdziedāt patskani Ā-Ā-Ā un vienā brīdī saspiest mēles galu starp zobiem. Arī veidojas skaņa [L] starpzobu izrunā.</i></p> <p><i>3. Atdarinot “lidmašīnas pacelšanos”, bērns mācās ritmiski pacelt mēli pie augšējo priekšzobu alveolām un nolaist to uz leju. “Lidojošai lidmašīnai” – mēlei pievieno patskaņa [I] vai [A] dziesmiņu. Mēles galam piespiežoties alveolām, atskan līdzskanis[L], bet “lidojuma” starpposmos augšā – lejā slēgtās un vaļējās zilbes: AL– ALA – LA(Miltiņa, 2005, 135).</i></p>
Skaņu nostiprināšana	
<i>Zilbēs:</i>	<p><i>Vaļējās zilbēs:</i> li-li-li; la-la-la; le-le-le; lu-lu-lu; lo-lo-lo; lē-lē-lē;</p> <p><i>Slēgtās zilbēs:</i> il-il-il; el-el-el; ol-ol-ol; ūl-ūl-ūl; al-al-al; ul-ul-ul</p> <p><i>Skaņa [l] ar divskani:</i> lie-lie-lie; lai-lai-lai; lei-lei-lei; lui-lui-lui; lo-lo-lo;</p> <p><i>Jauktās zilbēs:</i> lā-lē-li; lie-li-il; el-la-il; lui-al-le; lē-ūl-lau; la-le-li.</p>

	Mēle:	<i>Darbojas mēles priekšējā daļa, plats mēles gals piekļauts alveolām, radot slēgumu, mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem, veidojas sānu spraugas</i>	<i>Mēles gals pie apakšējiem priekšzobiem</i>
	Mīkstās aukslējas:	<i>paceltas</i>	<i>paceltas</i>
	Gaisa aplūsma:	<i>virzās pa vienu vai abām sānu sparugām</i>	<i>Izplūst caur muti, pa izveidoto slēgumu</i>
	Balss saītes:	<i>vibrē</i>	<i>vibrē</i>
<i>Pēc akustiskām pazīmēm:</i>	<i>Saklausot skaņu [l], sasiit plaukstas, vai rāda burta L kartīti.. Dzirdot skaņu [v], tiek rādīta burta kartīte vai izpilda doto uzdevumu. Logopēds sauc zilbes, bērna uzdevums ir sasiit plaukstas, palekties vai pacelt atbilstošu burta kartīti, kurā attēlota skaņa [l] vai [v]. Al, el, lie, il, lo, ail, vu, av, ve, aiv</i>		
<i>Zilbēs:</i>	<i>Logopēds sauc zilbes, bērns tās pareizi atkārt. Izmanto rotaļu elementus. Piemēram, zilbe, kurā ir skaņa[l], bērns sasiit plaukstas sev priekšā, savukārt izdzirdot zilbi, kurā ir skaņa [v], bērns sasiit plaukstas sev virs galvas. Var izmantot arī kartītes ar tēliem, simboliem, burtiem.</i> <i>La-la-ra vu-mu-vu La-ra-la La-vu-la Ra-la-la li-si-va</i>		
<i>Vārdos:</i>	<i>Pēc artikulācijas pazīmēm. Logopēds nosauc vārdus, bērnam šie vārdi jāatkārto lapa, veļa, lakstīgala, varde, vafele, ala, dāvana, pīle, zvans Pēc akustiskām pazīmēm. Logopēds sauc vārdus. Bērns sadzirdot skaņu [l] vai[v] paceļ kartīti vai nostājas pie atbilstoša burta simbola. Svece, pile, gailis, līme, vilks, egle, sviests</i>		

5.tabulas turpinājums

<p><i>Vārdu savienojumos:</i></p>	<p><i>Salikteņu veidošana. Savieno!</i></p> <table border="1" data-bbox="505 348 1458 548"> <tr> <td data-bbox="505 348 980 548"> <p><i>lido pamats balts sudrabs</i></p> </td> <td data-bbox="980 348 1458 548"> <p><i>mašīna skola egle maize</i></p> </td> </tr> </table>		<p><i>lido pamats balts sudrabs</i></p>	<p><i>mašīna skola egle maize</i></p>
<p><i>lido pamats balts sudrabs</i></p>	<p><i>mašīna skola egle maize</i></p>			
<p><i>Teikumos:</i></p>	<p><i>Laila un Vita mizo sarkanus ābolus. Pelēkas vārnas pārlaidās pār koku galotnēm.</i></p>			
<p><i>Saistītā runā:</i></p>	<p><i>Lija, lija lietutiņš Kļavu lapās liegās, Lēni, lēni lāsojot' Lielām, lielām lāsēm. Lija, lija lietutiņš, Lapas vējā liecot, Lija liku, likām Līdz patvēlam vakaram. /Z. Purvs/</i></p>			

Uzsākot koriģējoši attīstošo darbību, uzmanība tiek vērsta atbilstošu rotaļu atlasei. Nodarbības tika veidotas pēc izstrādātā skaņu izrunas mācīšanas struktūras plāna.

Skaņu pareizas mācīšanas posmā būtiski ir iemācīt pareizu skaņu artikulāciju un atbilstošu tās skanējumu. Nostiprināšanas posmā iemācītā skaņa pakāpeniski tiek ieviesta bērna runā. Sākotnēji to izpilda zilbēs – vaļējās, slēgtās. Pēc tam, turpinot darbu, skaņu nostiprina vārdos – vārda sākumā, vārda vidū un vārda beigās.

Darba autore secina, ka izstrādātie skaņu izrunas mācīšanas struktūra plāni ir veiksmīgs pamats logopēda darba organizēšanā un korekcijas darbā.

Apakšnodaļas turpinājumā autore atspoguļo pētāmās grupas logopēdisko korekcijas darbu rotaļās.

Logopēdiskais korekcijas darbs skaņu [L] – [V] izrunas traucējumu novēršanā

Ernests – lūpas, mēle, zemmēles saitīte un sakodiens atbilst normai. Zobu rindās iztrūkst divi zobi. Ernests skaņu [L] aizstāj ar [V], pēc fonemātiskās uztveres pārbaudes, rezultātiem fonemātiskās uztveres traucējumu viegla pakāpe.

Ernests ir kluss, reizēm kautrīgs. Veicamos uzdevumus veic rūpīgi un lielu aizrautību. Ja kāds no uzdevumiem sākotnēji neizdodas, pats savu kļūdu cenšas saprast un labot. Uz nodarbībām nāk ar prieku, ir atvērts sadarbībai. Logopēda nodarbības zēns apmeklē regulāri. Ernestam vēl jāturpina skaņas [l] izrunas nostiprināšanas posms.

Makeila – lūpas, mēle, zemmēles saitīte un sakodiens atbilst normai. Zobu rindās iztrūkst viens priekšējais zobs. Makeila skaņu [L] aizstāj ar [V], pēc fonemātiskās uztveres pārbaudes, rezultātiem fonemātiskās uztveres traucējumu viegla pakāpe.

Makeila nodarbībās strādā labi. Mēdz sadusmoties, ja kāds no darbiņiem nepadodas kā iecerēts. Nodarbības apmeklē regulāri. Liels atbalsts tiek saņemts no vecākiem, strādājot papildus mājās ar logopēdes ieteiktajiem uzdevumiem.

Nora – lūpas, mēle, zemmēles saitīte un sakodiens atbilst normai. Zobu rindās iztrūkst divi priekšējie zobi. Aizstāj skaņu [L] ar [V]. Pēc fonemātiskās uztveres pārbaudes rezultātiem fonemātiskās uztveres traucējumu viegla pakāpe. Nora ļoti vēlas visus uzdevumus veikt pedanti. Meitene cenšas, taču nereti kādā vārdā skaņas jauc. Ar logopēdes atgādinājumu, kļūdu labo. Nodarbības konspektu skatīt pielikumā (sk. 3. pielikumu).

Rotaļa “Kur sadzirdi skaņu [L] vai [V]?” Rotaļa paredzēta fonemātiskās analīzes sekmēšanai. Rotaļas mērķis: Saklausīt skaņu un noteikt, skaņas atrašanās vietu vārdā – sākumā, vidū vai beigās. Rotaļai nepieciešama trīs vingrošanas riņķi, simboliski tas ir vārds, kas apzīmē vārda sākumu, vidu un beigās. Divas attēlu kartītes, uz kurām attēloti burti – [L] un [V].

Logopēde sauc vārdus, bērniem jāsaklusa atbilstošā skaņa – [L] vai [V], jānosaka tās atrašanās vieta vārdā un jāiekāpj atbilstošā riņķī. Rotaļai logopēde izvēlējās šādus vārdus – *sviests, pile, gailis, līme, vagoni, egle, veste*.

Ar šo rotaļu **Ernestam** neveicās kā iecerēts. Bija grūtības noteikt skaņas [v] atrašanās vietu vārdā. Zēns teica ka saklusa skaņu[u]. Bija nepieciešama logopēda palīdzība.

Makeilai grūtības sagādāja vārdu *gailis, pile, sviests* skaņas vietas noteikšana vārdā.

Norai veicās labāk. Meitenei ar skaņu atrašanās vietas noteikšanu vārdā veica salīdzinoši

labi. Logopēda palīdzība bija nepieciešama vārdā *veikals*.

Rotaļa “Savieno attēlus” Tās mērķis **fonemātiskās sintēzes sekmēšana**. Rotaļas mērķis: salikteņu veidošana. Logopēds piedāvā salikteņus veidot pēc matemātikas principa: vārds + vārds = saliktenis, izmantojot attēlu kartītes.

Logopēde sauc vārdus, piemēram, *sarkans, galva, bērnu uzdevums*, izveidot salikteni, nosaukt to.

Šajā rotaļā logopēde bērniem piedāvāja šādus salikteņus – *sarkangalvīte, sālstrauks, baltmaize, sudrabegle, lidmašīna, pamatskola*.

Ernestam piedāvātā rotaļa ļoti patīk. Zēns darbiņu vēlējās veikt patstāvīgi. Lielākoties darbiņu izpildīja bez kļūdām. Logopēda palīdzība bija nepieciešama veidojot salikteni *balmaize*. **Makeila** salikteņus veidoja ilgi domājot, tomēr uzdevumu izprata un veiksmīgi to paveica. Meitenei grūtības sagādāja salikteņi *sudrabegle, baltmaize*. Bija nepieciešama logopēda palīdzība.

Nora salikteņus veidoja ilgi domājot un rūpīgi aplūkojot katru attēlu, kā arī rakstīto vārdu. Logopēda palīdzība bija nepieciešama pie vārdiem *baltmaize* un *sudrabegle*, jo meitene vēlējās veidot vārdu *baltegle*. Tāda augot viņai pie mājas.

6. tabula. Skaņu izrunas mācīšanas struktūra skaņai [ķ] – [k].

Skaņas [ķ] – [k]	
<i>Pareizas skaņas [ķ] mācīšana</i>	<p>Ķ pareizas izrunas veidošanā piedalās gan lūpas, gan mēles vidējā daļa. Lūpu līdzdalība skaņas veidošanā palīdz mēles vidējai daļai ieņemt pareizu pozīciju, virzīties uz priekšu un uz augšu. Vingrinājumi “Slidkalniņš”, “Spolīte”, “Jūras viļņi” aktivizē mēles vidējās daļas darbību, tās pacelšanos pret cietajām aukslējām.</p> <p>„Slidkalniņš” Pielikt mēles galu pie apakšējiem priekšzobiem, mēles vidējo daļu celt uz augšu pret mīkstajām aukslējām. Iestiept lūpas smaidā, virzīt augšējos priekšzobus pa mēles muguru uz leju, kamēr augšējie un apakšējie priekšzobi sakļaujas.</p> <p>“Spolīte” Pacelt mēles vidējo daļu pret cietajām aukslējām. Mēli izbīdīt uz priekšu, pakošlāt un saspīest starp augšējiem un apakšējiem priekšzobiem.</p> <p>“Jūras viļņi” Pielikt mēles galu pie apakšējiem priekšzobiem, mēles vidējo daļu celt uz augšu pret cietajām aukslējām. Pacēlums lēnām samazinās-augsts, vidējs, zems. Seko jauns vilnis.</p>

	<p><i>Uz atdarināšanas pamata- bērnam parāda spogulī mēles stāvokli- mēles gals ir "aizākēts" aiz apakšējiem priekšzobiem, mēles vidējā daļā pacelta, lūpas iestieptas smaidā un "kaķītis dusmīgi šķauda"-ķ-ķ-ķ.</i></p> <p><i>mehāniskais paņēmiens- skaņa ķ apgūstama no zilbes-ta-tja-ķa, izrunas laikā uzspiežot ar rādāmo pirkstu vai lāpstiņu mēles priekšējai daļai.</i></p>		
Skaņu nostiprināšana			
Zilbēs:	<p>Valējās zilbēs: <i>ķa-ķa-ķa; ķe-ķe-ķe; ķi-ķi-ķi; ķu-ķu-ķu; ķo-ķo-ķo; ķē-ķē-ķē;</i></p> <p>Slēgtās zilbēs: <i>iķ-iķ-iķ; eķ-eķ-eķ; oķ-oķ-oķ; ūķ-ūķ-ūķ; aķ-aķ-aķ; uķ-uķ-uķ</i></p> <p>Skaņa [K] ar divskani: <i>ķie-ķie-ķie; ķai-ķai-ķai; ķei-ķei-ķei; ķui-ķui-ķui; ķo-ķo-ķo;</i></p> <p>Jauktās zilbēs: <i>ķā-ķē-ķi; ķie-ķi-iķ; eķ-ķa-iķ; ķui-aķ-ķe; ķē-ūķ-ķau; ķa-ķe-ķi.</i></p>		
Vārdos:	<p><u>Skana[k] vārda sākumā:</u> <i>pirms patskaņa: ķerra, ķiploks, ķimene, ķīpa, ķepa, ķirbis, ķibeles</i></p> <p><u>Skana[k]vārda vidū:</u> <i>vārda vidū pēc patskaņa: kaķis, niķis, pūķis, pērtiķis, snuķis</i></p> <p>Skaņa [k] vārda vidū pēc līdzskaņa: <i>baļķis, siļķe, pušķis, slinkis</i></p> <p><u>Skana[k] vārda beigās:</u> <i>tikšķ, pukšķ.</i></p>		
Vārdu savienojumos:	<i>Ķerrā ķirbis; kaķis apsēdās dīķmalā; skaista ķemme; ķirzaka rāpo; zilonim garš snuķis</i>		
Teikumos:	<i>Miķelim mamma vāra ķiršu ķīseli. Man ļoti garšo ķirbji. Lana nopirka skaistu ķemmi.</i>		
Saistītā runā:	<i>Ķiršu ķipari, ķirbju ķēniņi Ķīvējas ķipari, ķildojas ķēniņi. Ķer, ķer ķauķīti, ķ</i>		
Skaņas atšķiršana			
<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 50%; text-align: center;">[k]</td> <td style="width: 50%; text-align: center;">[k]</td> </tr> </table>		[k]	[k]
[k]	[k]		

6.tabulas turpinājums

Pēc artikulācijas pazīmēm:	Lūpas:	mazaktīvas	Apakšlūpa piekļaujas augšējo zobu apakšējai malai, veidojot spraugu, pa kuru plūst izelpojamā gaisa plūsma
	Zobu rinda:	pavērta	nedaudz pavērta
	Mēle:	Darbojas mēles priekšējā daļa, plats mēles gals piekļauts alveolām, radot slēgumu, mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem, veidojas sānu spraugas	Mēles gals pie apakšējiem priekšzobiem
	Mīkstās aukslējas:	paceltas	paceltas
	Gaisa aplūsma:	virzās pa vienu vai abām sānu sparugām	Izplūst caur muti, pa izveidoto slēgumu
	Balss saites:	vibrē	vibrē
Pēc akustiskām pazīmēm:	Saklausot skaņu [ķ], palecas, vai rāda burta Ķ kartīti.. Dzirdot skaņu [k], tiek rādīta burtu kartīte vai notupjas. Logopēds sauc zilbes, bērna uzdevums ir palekties, pietupties vaipacelt atbilstošu burtu kartīti, kurā attēlota skaņa [ķ] vai [k]. Aķ, eķ, ķie, ik, ķo, aiķ, ku, ķe, aik,		
Zilbēs:	Logopēds sauc zilbes, bērns tās pareizi atkārto. Izmanto rotaļu elementus. Piemēram, zilbe, kurā ir skaņa[ķ], bērns sasit plaukstas vienu reizi, savukārt izdzirdot zilbi, kurā ir skaņa [k], bērns sasit plaukstas divas reizes Var izmantot arī kartītes ar tēliem, simboliem, burtiem. ķa-ķa-ka ķu-mu-ku ķa-ra-ķa ķa-vu-ka		

	<i>Ra-ka-ka ķi-si-ka</i>
<i>Vārdos:</i>	<i>Pēc artikulācijas pazīmēm. Logopēds nosauc vārdus, bērnam šie vārdi jāatkārto ķerra, lakats, ķiploks, kaste, ķirbis, kurpe, saišķis, klimpa. Pēc akustiskām pazīmēm. Logopēds sauc vārdus. Bērns sadzirdot skaņu [ķ] vai[k] pazvana zvaniņu pie attiecīgā burta attēla. Aploksne, aktieris, siļķe, kartupelis, āķis, zaķis</i>
<i>Vārdu savienojumos:</i>	<i>Koka ķerra ķiršu kūka skaists pušķis koka sveķi</i>
<i>Teikumos:</i>	<i>Stārķim ir garš kakls, garas kājas un sarkans knābis. Parkā aug brīnišķīgas puķes. Zaķis lēkā pa sakņu dārzu un meklē kāpostus.</i>
<i>Saistītā runā:</i>	<i>Kaķīts ņaud, kaķīts ņaud, peles bērni ķīvējās. Šķic, kaķīti, aizkrāsnē, ķer tās peles rokā. Kukaiņi ragaini, tev grezni svārki, Ne tādi kungam, ne ķēniņam.</i>

Logopēdiskais korekcijas darbs skaņu [Ķ] – [K] izrunas traucējumu novēršanā

Hermanis – lūpas, mēle, zemmēles saitīte un sakodiens atbilst normai. Zobu rindā iztrūkst divi apakšējie zobi. Hermanis skaņu [Ķ] aizstāj ar [K], pēc fonemātiskās uztveres pārbaudes, rezultāti rāda, ka ir vieglas pakāpes fonemātiskā uztveres traucējumi. Hermanim logopēda nodarbības neiet pie sirds, tomēr uzdevumus veic.

Gabriela – lūpas atbilst normai. Mēle – nedaudz veido sirds formu, pēc kā var secināt ka meitenei ir īsa zemmēles saitīte. Zobi un sakodiens atbilst normai. Gabriela skaņu [Ķ] aizstāj [K], pēc fonemātiskās uztveres pārbaudes, rezultāti rāda, ka ir vidēji smagas pakāpes fonemātiskā

uztveres traucējumi. **Gabriela** uzdevumus veic nelabprāt, jo mācību process interesē neraisa. Nodarbībās gan centās, lai ātrāk paveiktu uzdevumus un sagaidītu nodarbību beigas. Gabrielai vecāku atbalsts ir visai niecīgs. Nodarbības konspektu skatīt pielikumā (sk. 2. pielikumu).

Rotaļa “Pabeidz vārdu!” tās mērķis, **fonemātisko priekšstatu sekmēšana**, zilbju rindas un vārda atkārtošana. Logopēds sauc zilbi, bērni to pareizi atkārto un beigās izdomā vārdu! Piemēram, *ķe – ķe – ŅERRA, ķi – ķi – ŅIRBIS, ku – ku – KUKAINIS, ka – ka – KARTUPELIS, ko – ko – KOVĀRNIS.*

Hermanis dotos uzdevumus vēlas veikt ātri, kā rezultātā mēdz pieļaut kļūdas. Zēns ir aktīvs logopēdijas nodarbību apmeklētājs. Šī rotaļa Hermanim patīk, tomēr logopēda palīdzība nepieciešama pie zilbēm *ķe – ķe; ko – ko.* taču pārējās zilbju rindas un vārdus atkārto gana veiksmīgi.

Savukārt, **Gabrielai** uzreiz gribas nosaukt vārdu, nenosaucot zilbju rindu. Ik pa brīdim logopēdei jāatgādina, ka vispirms atkārto zilbju rindu, tad nosauc vārdu. Nereti kļūdās, ar skaņas [Ņ] pareizu izrunu.

Nākamā rotaļa ir **fonemātiskās analīzes attīstīšanai**. **“Veikals”** – logopēde aicina doties bērnu uz veikalu un iegādāties tikai tās lietas kuras sākas ar mācāmo skaņu. Piemēram: skaņa [Ņ] – ķirbis, ķirzaka, ķerra, ķiploks.

Hermanis šo uzdevumu izpilda lielākoties patstāvīgi. Pārliecinoši ņem attēlu kartītes, nosauc vārdus un tos sagrupē. Logopēda palīdzība nepieciešama nedaudz.

Gabrielai rotaļas procesā nepieciešama logopēda palīdzība. Ilgi domā, kuras kartītes izvēlēties. Brīžiem jāatgādina, kāda ir skaņas [Ņ] pareiza izruna.

Fonemātiskās sintēzes sekmēšanai bērni izspēlē rotaļu **“Zilbju bumbas”**, šīs rotaļas mērķis skaņas sapludināt zilbēs. Bērns izvelk no groziņa vienu bumbu uz kuras ir kāds burts, nosauc to, noliek uz grīdas, tad no otra groza izvelk otru bumbu ar burtu, nosauc to, pieliek, tad abas skaņas sapludina kopā, izlasot zilbi.

Hermanim ļoti patīk šī rotaļa, jo tiek piedāvāta darbošanās ar bumbām. Zēns darbojās raiti, tomēr skaņu sapludināšana zilbēs sagādāja grūtības, bija nepieciešama logopēda palīdzība.

Gabrielai šajā rotaļā gāja grūti, jo vēl neatpazīst visus burtus, ir nepieciešama logopēda

palīdzība, lai paveiktu uzdevumu. Īsti neizprot, ko nozīmē skaņu sapludināšana kopā.

3.3. Bērnu runas atkārtota izpēte un iegūto rezultātu analīze

Uzsākot pētījumu 2020. gada oktobrī darba autore veica bērnu skaņu izrunas pārbaudi kā arī fonemātiskās uztveres pārbaudi. Laikā no 2020. gada oktobra līdz 2021. gada aprīlim, pētījuma ietvaros, logopēdiskās korekcijas darbā tiek izmantotas rotaļas fonemātiskās uztveres sekmēšanai.

Pētījuma noslēgumā darba autore veic fonemātiskās uztveres pārbaudi un skaņu izrunas pārbaudi, lai pārliecinātos par rotaļu izmantošanas efektivitāti fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai.

Pēc koriģējoši attīstošās darbības fonētiski fonemātisko traucējumu mazināšanai, pētījumā iesaistītajiem bērniem, tika veikta atkārtota fonemātiskās uztveres pārbaude. Lai atkārtotā pārbaudē iegūtie vērtējuma rezultāti būtu objektīvi, darba autore izmanto tos pašus vērtēšanas kritērijus un izstrādātos uzdevumus fonemātiskās uztveres pārbaudei, kurus izmantoja pētījuma sākumā. (sk. 7. tabulu).

7. tabula. Fonemātiskās uztveres atkārtotā pārbaude

Kritēriji	Rādītāji	E r n e s t s		M a k e I l a		N o r a		G a b r i e l a		H e r m a n i s	
		S	B	S	B	S	B	S	B	S	B
<i>Fonemātiskie priekšstati</i>	Ritma uztveršana	3	4	3	4	3	4	2	3	3	4
	Zilbju rindas atkārtošana	3	4	3	4	3	4	2	3	3	4
	Vārda izdomāšana ar noteiktu skaņu	4	4	4	4	4	4	2	3	4	4
	Patskaņu saklausīšana vārda sākumā	3	4	3	4	3	4	2	3	4	4

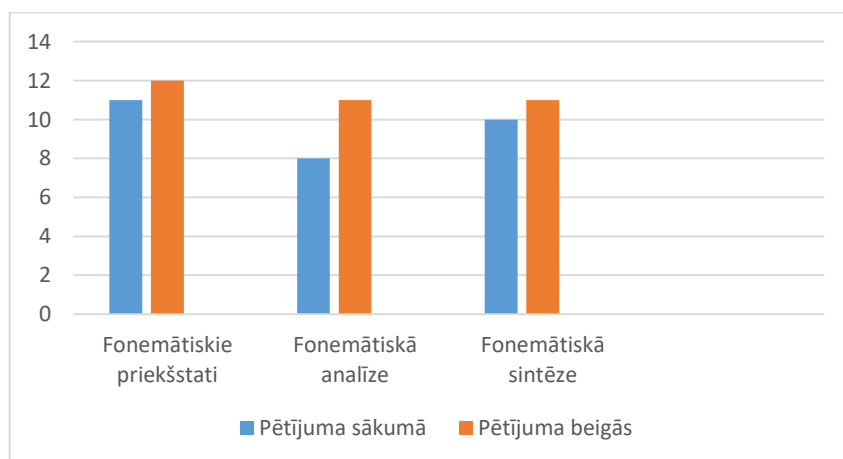
Fonemātiskā analīze	Līdzskaņa saklausīšana vārda sākumā	3	4	2	3	3	4	3	3	3	4
	Skaņas vietas noteikšana vārdā	2	3	2	3	3	3	1	2	2	3
Fonemātiskā sintēze	Skaņu sapludināšana zilbēs	2	4	2	4	2	4	2	2	2	4
	Zilbju saliedēšana vārdos	3	4	3	3	2	3	1	2	2	4
	Salikteņu veidošana	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3
Punktu skaits kopā		26	34	25	32	26	26	17	24	26	34

S – apzīmē pētījuma sākotnējos rezultātus;

B – pētījuma beigu rezultātus.

Veicot atkārtotu **fonematiskās uztveres pārbaudi**, rezultāti atspoguļo faktu, ka visiem pieciem bērniem ir sekmēta fonemātiskās uztveres attīstība. Apkopojot atkārtotās izpētes iegūtos rezultātus **Ernestam** un **Makeilai**, **Norai** un **Hermanim** nav konstatēti **fonemātiskās uztveres traucējumi**. Savukārt **Gabrielai** pēc atkārtotā pētījuma **saglabājas vieglas pakāpes fonemātiskās uztveres traucējumi**.

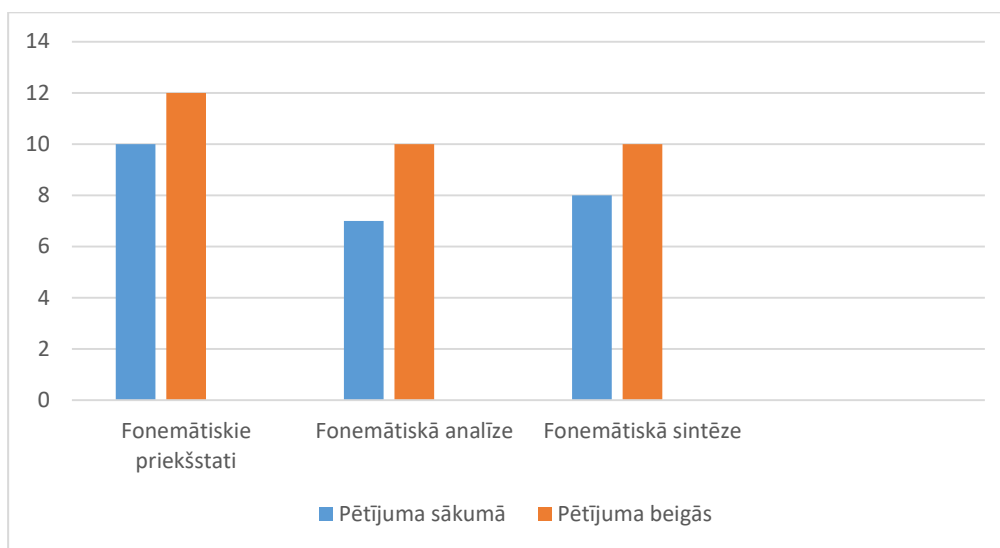
Turpinājumā darba autore shematiski attēlo katra pētāmās grupas bērna datus, kas atspoguļo koriģējoši attīstošās darbības pētījuma sākuma un pētījuma beigu rezultātus.

6.attēls. Ernesta fonemātiskās uztveres attīstības rezultāti pētījuma sākumā un beigās

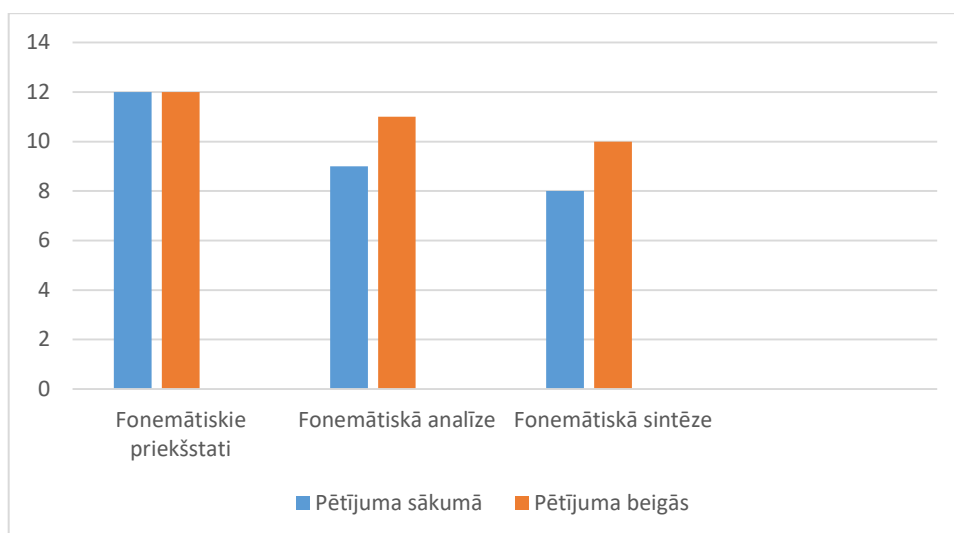
Darba autore, analizējot iegūtos rezultātus, secina, ka visiem bērniem fonemātiskās uztveres līmenis pētījuma laikā ir uzlabojies.

Ernestam pētījuma sākumā tika konstatēti fonemātiskie traucējumi vieglā pakāpē. No iespējamajiem 36 punktiem, zēns guva 26 punktus. Pētījuma beigās zēnam vislabākie rādītāji vērojami fonemātiskajā analīzē, par ko liecina sasniegtais teju maksimāli iespējamais punktu skaits. Pētījuma beigās Ernests sasniedzis 34 punktu līmeni, no kā izriet ka zēnam nav konstatēti fonemātiskās uztveres traucējumi.

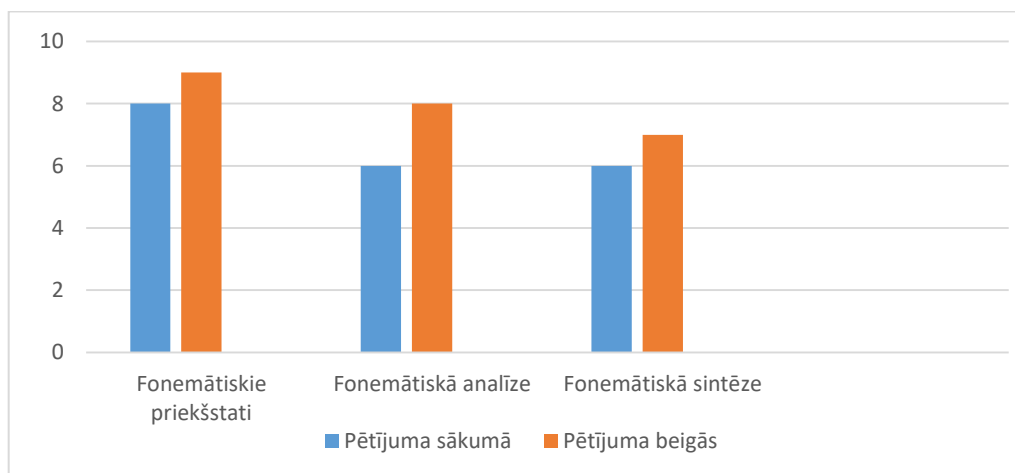
7.attēls. Makeilas fonemātiskās uztveres attīstība pētījuma sākumā un beigās

Makeilai pētījuma sākumā tika konstatēti fonemātiskie traucējumi vieglā pakāpē. No iespējamajiem 36 punktiem, meitene guva 25 punktus. Savukārt pētījuma beigās Makeila sasniegusi 32 punktu līmeni, no kā izriet ka meitenei nav konstatēti fonemātiskās uztveres traucējumi. Makeilai ieteicams turpināt burtu apguvi. Logopēde rekomendē grupas pedagogam, kā arī vecākiem, biežāk kā uzdevumu bērniem piedāvāt “skaņas vietas noteikšanu vārdā.”

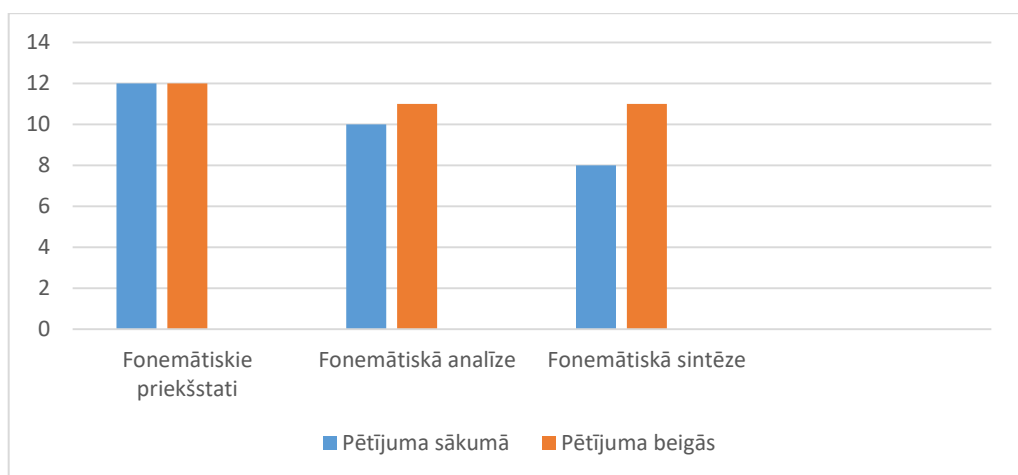
8.attēls. Noras fonemātiskās uztveres attīstība pētījuma sākumā un beigās.

Norai pētījuma sākumā tika konstatēti fonemātiskie traucējumi vieglā pakāpē. No iespējamiem 36 punktiem, meitene guva 26 punktus. Meitene visstraujāk progresējusi fonemātiskās analīzes veidošanā, kur no sākotnēji gūtajiem 9 punktiem, sasniegusi 11 punktu līmeni. Pētījuma beigās Nora sasniegusi 33 punktu līmeni, no kā izriet ka meitenei nav konstatēti fonemātiskās uztveres traucējumi.

9. attēls. Gabrielas fonemātiskās uztveres attīstība pētījuma sākumā un beigās

Gabrielai pētījuma sākumā tika konstatēta vidēji smaga fonemātisko traucējumu pakāpe. No iespējamiem 36 punktiem, meitene guva 17 punktus. Savukārt pētījuma beigās Gabriela sasniegusi 24 punktu līmeni, no kā izriet ka meitenei ir **vieglas pakāpes fonemātiskās uztveres traucējumi**. **Gabrielai** jāturpina strādāt pie burtu apguves, jāstrādā pie skaņu sapludināšanas zilbēs, kā arī skaņas atrašanās vietas noteikšanas vārdā.

10.attēls. Hermana fonemātiskās uztveres attīstība pētījuma sākumā un beigās

Hermanim pētījuma sākumā tika konstatēta viegla fonemātisko traucējumu pakāpe. No iespējamiem 36 punktiem, zēns guva 26 punktus. Zēns visstraujāk progresējis fonemātiskās sintēzes veidošanā, par ko liecina punktu kāpums no 8 līdz 11. Pētījuma beigās Hermanis sasniedzis 34 punktu līmeni, no kā izriet ka zēnam nav konstatēti fonemātiskās uztveres traucējumi.

Nobeigums

Diplomdarba teorētiskajā daļā darba autore apkopojā dažādu autoru atziņas par fonemātiskās uztveres būtību, tās traucējumu veidiem un pilnveides iespējām, kā arī tika veikta pedagoģiskā izmēģinājuma darbība.

Darba autore piekrīt S. Tūbeles, I. Miltiņas u.c. autoru atziņām, ka bērna runai un valodai ir būtiska nozīme personības attīstībā.

Pētot literatūru par vecākā pirmsskolas vecumposma bērnu attīstību kopveselumā, darba autore secina, ka bērna runas un valodas attīstība katram bērnam norit ļoti individuāli. Ja bērnam ir vērojami runas un valodas traucējumi, tad arī pārejā attīstībā – domāšanā, uztverē, uzmanībā ir vērojamas novirzes no normas. Tādēļ, logopēdam korekcijas darba gaitā ir svarīgi izprast katra bērna individuālās īpatnības kā arī konkrētā vecumposma attīstības iezīmes.

Biežāk konstatētie izrunas traucējumi ir skaņu izlaidumi vai to neizrunāšana, kā arī

skaņu aizstāšana ar citu skaņu. Tādēļ, logopēdam, veicot koriģējoši attīstošo darbību traucējumu novēršanā, ir svarīgi ievērot katra bērna individuālo attīstību. Savlaicīgi uzsākta koriģējoši attīstošā darbība, novēršot fonemātiskās uztveres attīstības traucējumus, būtiski uzlabo bērna saskarsmes iespējas ar vienaudžiem un pieaugušajiem kā arī mācību darba kvalitāti, uzsākot skolas gaitas.

Pirmsskolas vecumā bērna vadošais darbības veids ir rotaļdarbība. Caur rotaļām Ar rotaļnodarbības palīdzību bērns nostiprina iepriekš apgūtās prasmes, kā arī gūst jaunas iemaņas.

Darba autore uzskata, ka pētījuma mērķis ir sasniegts, pētījumā izvirzītie uzdevumi ir īstenoti un izvirzītā hipotēze – koriģējoši attīstošā darbība fonētiski fonemātisko traucējumu novēršana, tajā iekļaujot rotaļas, ņemot vērā katra bērna individuālās attīstības īpatnības un skaņu izrunas traucējumu specifiku – ir pārbaudīta un apstiprināta.

Izmantotā literatūra

1. Adamsa, I., Struka, V., Tilmane – Karusa, M. (2000) *Multifunkcionālie vingrinājumi pareizas runas veidošanai*. Rīga: Rasa ABC
2. Albrehta, Dz. (1998). *Pētīšanas metodes pedagogijā*. Rīga: Mācību grāmata
3. Baļčūne, L. (2002). *Mācāmie rotaļājoties*. Rīga: Zvaigzne ABC
4. Biezā, A., Kauce, A., Kromāne, Dz., Lūduma, M. (1971) *Bērnu sagatavošana skolai*. Rīga: Zvaigzne.
5. Centrālās statistikas pārvaldes dati. (2020). *Bērni Latvijā*. Rīga
6. Dzintere, D., stangaine, I. (2005) *Rotaļa-bērna dzīvesveids*. Rīga: RaKa
7. Freizers, M. (2003). *Kā atbrīvoties no stostīšanās nastas*. Rīga: Rasa ABC
8. Geske, R. (2005). *Bērnu bioloģiskā attīstība*. Rīga:RaKa.
9. Golubina, V. (2007). *Pirmsskolas pedagoga rokasgrāmata*. Rīga: Izglītības soļi.
10. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L. (2014) *Kā raisās valodiņa*. Rīga: N.I.M.S.
11. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L., Staļģe, L., Merirande, R. (1999). *Kā raisās valodiņa*. Rīga: N.I.M.S.
12. Hibnere, V. (1998). *Bērna vizuālā darbība*. Rīga: RaKa
13. Hibnere, V. (2000). *Bērnu radošās domāšanas attīstība*. Rīga: RaKa.
14. Holeciova, O., Klindova, L., Berdihova, J. (1967). *Rotaļas bērnu dārzā*. Rīga: Zvaigzne.
15. Irbe, A., Lindenberga, S. (2014). *Bērns runāt mācās ģimenē*. Rīga: RaKa
16. Jurgena, I. (2002). *Vispārīgā pedagogija*. Rīga: SIA Izglītības soļi
17. Kalvāns,Ē.,(2018). *Attīstības psiholoģija*. Mācību līdzeklis. Rēzekne: RTA.
18. Komenskis, J.A, (1992) *Lielā didaktika* Rīga: Zvaigzne
19. Lieģeniece, D. (1999). *Kopveseluma pieeja audzināšanā..* Rīga: RaKa
20. Lieģeniece, D., Nazarova, I. (1999). *Veseluma pieeja valodas apguvē*. Rīga: RaKa
21. Lūdaka, J. (2016). *Lasu un izprotu*. Rīga: Izdevniecība RaKa.
22. Lūse, J., Miltiņa, I., Tūbele, S. (2012). *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: RaKa
23. Ļubļinska, A.(1979).*Bērnu psiholoģija* Rīga. :Zvaigzne ABC
24. Markus, D. (2007). *Bērns runā kultūras pasaulē*. Rasa ABC

25. Miltiņa, I. (2005). *Skaņu izrunas traucējumi*. Rīga: RaKa.
26. Kaņepēja, R., Lieģeniece, D., Mangule, Ie., Ukstiņa, R., Dzintere, D., Stangaine, I., Miķelsone, I., ... Gaugere, Z. (2012). *Ceļā uz skolu*. Rīga: Zvaigzne ABC.
27. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca* (2000). Rīga: Zvaigzne ABC
28. Pučure, I. (2003). *5-6 gadus vecu bērnu fiziskās aktivitātes*. No: Kaņepēja, R., Puškarevs, I. (2001). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: RaKa
29. Puškarevs, I. (2001). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: RaKa
30. Puškarevs, I., Golubeva, A. (1999). *Bērna attīstība*. Lielvārde: Lielvārds.
31. Rūķe – Draviņa, V. (1982). *No 5 mēnešiem līdz 5 gadiem*. Stokholma
32. Skujiņa, V. (2000). *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca* Rīga: Zvaigzne ABC.
33. Smiltiņa, J. (2008). *Bērnu un pusaudžu trenera rokasgrāmata*. Rīga: Imanta.
34. Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC
35. Svenne, O.(1930). *Modernie audzināšanas jautājumi*. Rīga: Ausekļa izdevniecība
36. Špona, A. (2001). *Audzināšanas teorija un prakse*. Rīga: RaKa
37. Špona, A. (2006). *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: RaKa
38. Tūbele, S., Vilka, I. (2016). *Spēle – pirmsskolas vecuma bērnu fonemātiskās uztveres sekmētāja*. Rēzeknes tehnoloģiju akadēmija. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume III.
39. Tūbele, S., Lūse, J. (2012). *Ja skolēns raksta nepareizi...Rīga: RaKa*
40. VISC, (2011). *Metodiskie ieteikumi par bērna sasniegumu vērtēšanu pirmsskolā*.
41. Vīgante, R. (1999). *Bērnu valodas traucējumu diagnosticēšana un valodas attīstības sekmēšana*. Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija.
42. Vorda, S. (2017). *Mazais runā*. Rīga: Zvaigzne ABC
43. Vorobjovs, A. (1996). *Psiholoģijas pamati*. Rīga: Mācību Apgāds
44. Эльконин, Д. (2004). *Детская психология*. М: Академия.
45. Гриншпун, Б. (1997). Дислалия. NO: Волкова, Л., Шаховская, С. (1997). *Логопедия: учебник для вузов*. Москва: Владос (86 – 131)
46. . Крайг Г. (2002). *Психология развития*. Санкт – Петербург: Питер
47. Левина Р. Е. (1967). *Педагогические вопросы патологии речи у детей*. Специальная школа, вып. 2 (skatīts pedlib.ru, 20.02.2021.)

48. Мяннамаа, М., Маратс, И. (2009). *Развитие общих навыков у детей дошкольного возраста*. Таллинн.
49. Ткаченко, Т. (1997). *Если дошкольник плохо говорит*. Москва: Акциден
50. Филичева, Т. (2017). *Логопедии. Теория и практик*. Москва: Эксмо.
51. Шашкина, Г. (2003). *Логопедическая работа с дошкольниками*. Москва: Академия
52. Ефименкова Л.Н. (2004). *Коррекция устной и письменной речи учащихся начальных классов*. – М.: Владос

(pielikumu attēli gūti no interneta brīvpieejas)

1.pielikums

Uzdevumi fonemātiskās uztveres pārbaudei

Fonemātiskie priekšstati

Ritma uztveršana

Logopēds demonstrē ritma vingrinājumu, izplaušķinot to. Bērnam lūdz atkārtot precīzi dzirdēto.

4

Like

Share

Zilbju rindas atkārtošana

Tā – ta – ta

Ma – ma

Ra – la – ra

Ta – ta – tā

Ša – ša – sa

Ka – ka – ča

Vārda izdomāšana ar noteiktu skaņu

Logopēde bērnam parāda kartīti, kurā attēlots burts „A” un jautā vai bērns to atpazīst. Bērns to nosauc. Logopēde piedāvā izdomāt un nosaukt vārdus, kas sākas ar konkrēto skaņu.

A(acis, arbūzi, akmeņi, aste, aploksne)

Fonemātiskā analīze

Patskana saklausīšana vārda sākumā

Bērna uzdevums ir nosaukt vārda pirmo skaņu

 <p>ACIS</p>	 <p>EGLE</p>	 <p>APELSĪNI</p>
--	--	---

 <p>ĒRKŠKOGAS</p>	 <p>ĪKŠKIS</p>	 <p>ĀBOLS</p>
---	--	---

Līdzskaņa saklausīšana vārda sākumā

Bērna uzdevums ir nosaukt vārda pirmo skaņu

 <p>VESTE</p>	 <p>LĪME</p>	 <p>PĪLE</p>
 <p>MĒNESS</p>	 <p>GLIEMEZIS</p>	 <p>BRILLES</p>

Skaņas vietas noteikšana vārdā

Logopēde aicina bērnu noteikt, skaņas atrašanās vietu vārdā. Bērnām jānosaka kur skaņa atrodas – vārda sākumā, vidū vai beigās.

1. pielikuma turpinājums

PANNA	LĀPA	TUP
SAULE	MĀSA	LAPAS
ROKA	KARIETE	BER

Fonemātiskā sintēze

Skanu sapludināšana zilbēs

Logopēde aicina bērnu nosaukt, kāda zilbe veidojas no nosauktajām skaņām.

P + A = PA	T + I = TI
S + E = SE	M + E = ME
B + U = BU	L + A = LA

Zilbju saliedēšana vārdos

Logopēde lūdz bērnu nosaukt zilbes un savienot tās. Jānosauc, kāds vārds sanāk no nosauktajām zilbēm.

MĀ + JA = MĀJA	PU + ŅE = PUŅE
SO + MA = SOMA	KĀ + JA = KĀJA

Saliktenu veidošana

<i>1. grūtības pakāpe</i>	MEDUS +	PODS =	MEDUSPODS
	ŪDENS +	BRILLES =	ŪDENSBRILLES
<i>2. grūtības pakāpe</i>	SAULE +	PUŅE =	SAULESPUŅE
	BALTA +	MAIZE =	BALTMAIZE

<i>3. grūtības pakāpe</i>	ASTOŅI +	KĀJAS =	ASTOŅKĀJIS
	ŪDENS+	LĪDĒJS=	ŪDENSLĪDĒJS

Fonemātiskās uztveres vērtējuma līmeņi un rādītāji

Vērtējuma līmeņi:

uzdevumu veic patstāvīgi – **4 punkti**

uzdevumu veic ar palīdzību – **3 punkti**

uzdevumu veic ar grūtībām – **2punkti**

uzdevumu veikt nespēj – **1punkts**

Vērtējuma rādītāji:

Nav konstatēti fonemātiskās uztveres traucējumi: **27 – 36 punkti**

Fonemātiskās uztveres traucējumu viegla pakāpe : **18 – 26 punkti**

Fonemātiskās uztveres traucējumu vidēja smaguma pakāpe: **9 – 17 punkti**

Fonemātiskās uztveres traucējumu smaga pakāpe: **1 – 8 punkti**

Nodarbības konspekts fonemātiskās analīzes un sintēzes pilnveidošanai

[Ḳ]-[K]

Nodarbībā piedalās: 2 bērni (Gabriela un Hermanis).

Bērnu vecums: 6 gadi.

Nodarbības mērķis: fonemātiskās sintēzes pilnveidošana.

Nodarbības uzdevumi:

1. Atkārtot skaņu [Ḳ] un [K] pareizu izrunu.
2. Atšķirt skaņas [Ḳ] un [K] vārdos.
3. Sekmēt fonemātisko priekšstatu, analīzes un sintēzes iemaņas.
4. Veicināt uzmanību un atmiņu.

Izmantotie materiāli: rotaļietas ķirzaka un kaķis, burtu [k] un [ḳ] kartītes, attēlu kartītes, plastmasas bumbas, grozs

Nodarbības gaita:

Nodarbības ievada daļā logopēde sasveicinās ar bērniem un pastāsta, ka šodien pie bērniem ieradušies divi ciemiņi – rotaļietas Ķirzaka un Kaķis. Aicina sasveicināties.

- Logopēde kopā ar bērniem vēlreiz sakidri izrunā viesu vārdus un noskaidro, ar kādu skaņu sākas katra vārds – K– Kaķis, Ķ – Ķirzaka. Bērni izrunā skaņu [ḳ] vēršot uzmanību mēles gala stāvoklim – (*Darbojas mēles priekšējā daļa, plats mēles gals piekļauts alveolām, radot slēgumu, mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem, veidojas sānu spraugas*)
- **Rotaļa “Ieklausies!”** Logopēde aicina bērnus ieklausīties uzdevuma noteikumos:
Logopēde sauc zilbes. Saklausot skaņu [ḳ], bērns sasit plaukstu, vai rāda burtu Ķ kartīti. Dzirdot skaņu [k], tiek rādīta burtu kartīte vai izpilda doto uzdevumu. Logopēds sauc zilbes, bērna uzdevums ir sasist plaukstu, palekties vai pacelt atbilstošu burtu kartīti, kurā attēlota skaņa [l] vai [v].

- **Rotaļa “Pabeidz vārdu!”** Logopēds sauc zilbi, bērni to pareizi atkārto un beigās izdomā vārdu! Piemēram, ķe – ķe – **ĶERRA**, ķi – ķi – **ĶIRBIS**, ku – ku – **KUKAINIS**, ka – ka – **KARTUPELIS**, ko – ko – **KOVĀRNIS**.

Dinamiskā pauze:

Rotaļa “Mežā”. Bērniem uzmanīgi jāklausa un pēc komandas jāizpilda noteiktas kustības. Grāvis – bērni atdarina lekšanu pār grāvi, nolūzis koks – bērni pārvietojas lieliem soļiem, it kā kāptu pār šķērsļiem.

- **Rotaļa “Veikals”** – logopēde aicina doties bērnu uz veikalu un iegādāties tikai tās lietas kuras sākas ar mācāmo skaņu. Piemēram: skaņa **Ķ** – ķirbis, ķirzaka, ķerra, ķiploks.
- **Rotaļa “Zilbju bumbas”**, šīs rotaļas mērķis skaņas sapludināt zilbēs. Bērns izvelk no groziņa vienu bumbu uz kuras ir kāds burts, nosauc to, noliek uz grīdas, tad no otra groza izvelk otru bumbu ar burtu, nosauc to, pieliek, tad abas skaņas sapludina kopā, izlasot zilbi.

Nodarbības noslēgums:

Rotaļlietas un logopēde pasakās bērniem par aktīvo darbošanos. Bērni kopā ar logopēdi pārrunā, kā atšķirt skaņas [ķ] un [k]. Pārrunā, kurš no uzdevumiem bērniem likās visgrūtākais, kurš padevās vislabāk.

Nodarbības konspekts fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanā.

[L] – [V]

Nodarbībā piedalās: 3bērni (Ernests, Nora un Makeila)

Bērnu vecums: 6 gadi

Nodarbības mērķis: Skaņu [l] un [v] atšķiršana zilbēs, vārdos un vārdu savienojumos.

Nodarbības uzdevumi:

1. Skaņas [l] un [v] nostiprināšana zilbēs, vārdos, vārdu savienojumos;
2. Noteikt skaņas [l] un [v] atrašanās vietu vārdā;
3. Vingrināt pirkstu sīko muskulatūru;
4. Veidot priekšstatus par skaņu – burtu simboliem;
5. Veicināt bērnos pozitīvo emociju rašanos.

Izmantotie materiāli:

Nodarbības gaita:

- Logopēds sasveicinās ar bērnu, aicinot izvingrināt pirkstiņus.

Lija, lija lietutiņš (*ar abu roku pirkstiem viegli, ritmiski pieskaras pie galda*)

Kļavu lapās liegās, (*ar pirkstiem atdarina lietus līšanu no gaisa*)

Lēni, lēni lāsojot' (*velk pirkstus pa galda virsmu virzienā no augšas uz leju*)

Lielām, lielām lāsēm. (*ar abu roku pirkstiem ritmiski pieskaras pie galda, atdarinot stipru līšanu*)

Lija, lija lietutiņš, (*ar abu roku pirkstiem ritmiski pieskaras pie galda, atdarinot stipru līšanu*)

Lapas vējā liecot, (*ar pirkstiem glāsta galdu virzienā no kreisās puses uz labo un otrādi*)

Lija liku, likām (*ar pirkstiem glāsta galdu virzienā no kreisās puses uz labo un otrādi*)

Līdz patvēlam vakaram. (*3x sasit palukstas*) /Z. Purvs/

- Kad esam sasveicinājušies, logopēde aicina bērnus atkārtot mēles pozīciju, izrunājot skaņu [l]. *Mēles galu piespiež pie alveolām, mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem, veidojot sānu spraugas, pa kurām virzās gaisa plūsma un rodas skaņa [l].*
- Zilbju rindas atkārtošana. Logopēds sauc zilbes, bērns tās pareizi atkārt. Izmanto rotaļu elementus. Piemēram, zilbe, kurā ir skaņa [l], bērns sasiņ plaukstu sev priekšā, savukārt izdzirdot zilbi, kurā ir skaņa [v], bērns sasiņ plaukstu sev virs galvas. Var izmantot arī kartītes ar tēliem, simboliem, burtiem.

La-la-ra

vu-mu-vu

La-ra-la

La-vu-la

Ra-la-la

li-si-va

- Logopēde aicina izspēlēt viņas mīļāko **rotaļu “Papagailis”**. Logopēds nosauc vārdus, bērns nosauktos vārdus atkārt. *lapa, veļa, lakstīgala, varde, ala, dāvana, pīle, zvans*
- **”Ieklausies!”** Logopēds sauc vārdus. Bērns sadzirdot skaņu [l] vai [v] pazvana ar zvaniņu pie attiecīgā burta simbola. *Svece, pīle, gailis, līme, silts, egle, sviests*

Dinamiskā pause:

- **Rotaļa “Kur sadzirdi skaņu [l] vai [v]?”** Rotaļas mērķis: Saklausīt skaņu un noteikt, skaņas atrašanās vietu vārdā – sākumā, vidū vai beigās. Rotaļai nepieciešami trīs vingrošanas riņķi, simboliski, tas ir vārds, Katrs riņķis apzīmē vārda sākumu, vidu, beigās. Divas attēlu kartītes, uz kurām attēloti burti – L un V.

Logopēde sauc vārdus, bērniem jāsaklusa atbilstošā skaņa – [L] vai [V], jānosaka tās atrašanās vieta vārdā un jāiekāpj attiecīgā riņķī. Rotaļai logopēde izvēlējās šādus vārdus – *sviests, pīle, gailis, līme, vagoni, egle, veste.*

3.pielikuma turpinājums

- Salikteņu veidošana. **Rotaļa „Savieno attēlus!”** Attēlu kartītes izvietotas uz galda. Bērnu uzdevums atrast saderīgos un pieknaģēt tos pie auklas

<i>lido pamats balts sudrabs</i>	<i>mašīna skola egle maize</i>
--	--

Nobeiguma daļa:

Logopēde jautā bērniem, kas viņam vislabāk padevās nodarbībā, kura rotaļa? Pārrunā, par kādām skaņām tika runāts. Logopēds uzteic bērna darbību. Pateicībā bērni saņem atzinības rakstu par čaklo darbošanos.

Rotaļas fonemātiskās uztveres attīstīšanai

Ritma saklausīšana un atkārtošana, ritmizēšana

(vāļītes, kociņi, grabuļi, oliņas, cimdiņi ar pogām utt.)

Līdzīgi skanoša priekšmeta atrašana (dažāda pildījuma oliņas, trauciņi)

Ieteikumi vecākiem bērna runas un valodas attīstības veicināšanai.

Bērna runas un valodas attīstībā uzmanība jāpievērš:

- 1.)skaņu izrunas kultūrai
- 2.)vispārējās un smalkās pirkstu motorikas attīstībai
- 3.)elpošanas vingrinājumiem
- 4.)artikulācijas vingrinājumiem
- 5.)vārdu krājuma paplašināšanai.

Skaņu izrunas kultūra. Pareizā skaņu izruna attīstās paralēli ar fonemātisko uztveri - kā dzird, tā runā. Tāpēc, runājiet ar bērniem pareizi! Neskaidra runāšana bērnam var parādīties arī tad, ja pieaugušie runā ļoti ātrā tempā. Bērns vienkārši nespēj saklausīt vārdus vai frāzi. Dodiet iespēju bērniem pašiem runāt, pajautāt, atbildēt uz jautājumiem un uzklausiet viņus! Nepietiekama komunikācija un saskarsme var būt par iemeslu runas un valodas attīstības aizturei. Veidojiet prasmi klausīties! Bez aktīvas klausīšanās neveidojas runāšanas process. Bērnam jā māca klausīties ,atstāstīt dzirdēto, uzdot jautājumus par dzirdēto, izteikt savu vērtējumu . Pirmsskolas vecuma bērniem ir noteiktu skaņu izrunas problēmas . Visbiežāk grūtības sagādā svelpeņu S, Z, C, DZ, šņāceņu Š, Ž, Č, DŽ, kā arī līdzskaņu R un L izruna. Bērna nepareiz aizruna ir jālabo, cenšoties grūtos vārdus izrunāt pareizi, lēnām un skaidri. Galvenais ir skaņas, kuras bērns nevar izrunāt, neuzspiest, jo mēle, lūpas, aukslējas vēl nav gatavas to izrunāt. Ja bērnam svelpeņu, šņāceņu, kā arī skaņu R un L izrunā neparādās, tuvojoties piecu gadu vecumam, tad ir nepieciešama logopēda palīdzība. Sešu septiņu gadu vecumā bērnam jāprot izrunāt pilnīgi visas skaņas.

Vispārējā un smalkā pirkstu motorika.Veltiet un pievērsiet uzmanību vispārējai un roku motorikas attīstībai.Centri, kas galvas smadzenēs atbild par kustībām un runu, atrodas blakus viens otram un ir savā starpā cieši saistīti. Tādēļ, ja „strādās” roka un pirksti, tad tiks stimulēts runas centrs, kas attīstīs bērna valodas runu.

Elpošanas vingrinājumi. Izteiksmīgas, skanīgas runas nosacījums ir pareiza un pilnvērtīga runas elpošana. Elpošanas attīstīšanai noder ziepju burbuļu pūšana.

Artikulācijas vingrinājumi. Lūpu un mēles vingrinājumi palīdzēs bērnam novērst artikulācijas kustību nepilnības. Vienkāršākie vingrinājumi:zobu „tīrīšana” ar mēli;lūpu pozīcijas maiņa-smaidā, „bučā” ;ievārījuma nolaizīšana no augšlūpas,šķīvja;pieskarties ar mēles galu aiz augšējiem un apakšējiem priekšzobiem;burbuļu pūšana glāzē ar salmiņu;klakšķināšana; mēles vibrināšana,atdarinot tītaru u.c.

Vārdu krājums. Paplašiniet bērna vārdu krājumu. Bērns to apgūst divos posmos - vispirms runu un valodu saprot (pasīvais vārdu krājums), un tikai tad runā (aktīvais vārdu krājums). Jo vairāk jūs paplašināsiet bērna pasīvo krājumu, jo aktīvāk veidosies aktīvais vārdu krājums.Vēlams, bērniem lasīt priekšā grāmatas, kopīgi skandēt skaitāmpantus un tautasdziesmas, pārrunāt par ikdienas situācijām, kas notiek grupiņā, ģimenē, mīklu minēšana, leļļu teātra, pirkstu leļļu teātra spēlēšana.

GALVOJUMS

Es, Vineta Lūse, apliecinu, ka darbs izstrādāts atbilstoši zinātniskās ētikas principiem.

Darbā izmantotā literatūra u. c. avoti norādīti literatūras u. c. avotu sarakstā. Dažāda veida informācijai (atziņām, citātiem, attēliem, tabulām u.c.), kas iegūta no minētajiem avotiem, pētnieciskajā darbā un tā pielikumos norādītas atsauces.

Darba autors: Vineta Lūse
(Vārds, uzvārds)

V.Lūse
(Paraksts)

Datums: 19.05.2021.

IZZIŅA PAR AIZSTĀVĒŠANU

Diplomdarbs izstrādāts

LU _____ Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Ar savu parakstu apliecinu, ka darbs izstrādāts patstāvīgi.

Darba autors: Vineta Lūse _____ Vineta Lūse _____
(Vārds, uzvārds, paraksts)

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai.

Darba zinātniskais vadītājs Lektore, Mg. paed. Ilze Vilka
(Akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds, paraksts)

Diplomdarbs aizstāvēts

Pārbaudījuma komisijas 2021.gada _____ sēdē, protokola Nr. _____

Vērtējums _____
(Vērtējums) (Vērtējums vārdiem)

Valsts pārbaudījuma
komisijas priekšsēdētājs _____
(akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds)

(paraksts)